

પાંદોબા

खास बातम्या

इ.स. २००० मधील विक्रम

२००० सालांत काही आगळे विक्रम केले गेले.

● तुम्हाला हातास मायक्रोफोन घेऊन १०४ तास बलायला कसे वाटेस? यलेशियात राहणाऱ्या बरहान मोहतरदीन या चित्रक-जोडीने हा विक्रम ऑक्टोबरमध्ये केला, कुआला लंपुरमधल्या वेस्ट १०४ रेडिओसाठी तो काम करील होता. माण्यांच्या रेकॉर्ड्स तत्वायच्या व अधूनमधून त्या गप्पांबद्दल खुलसुशील गप्प मागत टीकाटिप्पणी करायची हे काम होते. त्याने विवाही रेकॉर्ड्स हाबायला जी सुरवात केली ती त्याने शुक्रवारी संपवली. दर सहा तासांकरिता तो पंधरा मिनिटांची सुटी घेई. यापूर्वीचा जगास विक्रम ९४ तासांचा होता.

● लार्स-गोरन कार्लसन हा स्वीडनचा चित्रपट कलाकार त्याच्या संवादाबद्दल प्रसिद्ध आहे. मात्सो इयल्या पुस्तक प्रदर्शनांत मर्यादामध्ये त्याने गोष्टी वाचून दाखवण्याचे काम केले. मात्र मुलांना नव्हे हे. ग्रीडना! प्रदर्शनांत स्वीडनचे सर्वाधिक लेखक ऑगस्ट स्ट्रिंडबर्ग यांच्या पुस्तकाची जाहिरात चालली होती. स्ट्रिंडबर्ग यांची पांच पुस्तके कार्लसन यांना दिली होती. आणि ती त्यांनी स्वतः २५ तास मोठ्याने वाचून दाखवली. शनिवार रविवारी हे वाचन झाले. दर तासानंतर ते पांच मिनिटांची विश्रांति घेत. यापूर्वीचा विक्रम २४ तास २४ मिनिटे होता. सुदैवाने कार्लसन यांचा आवाज बिलकूल नसला नाही. पण ऑफ घेऊ नये म्हणून त्यांना शर्तीचे प्रयत्न करावे लागले. त्यांचे श्रोते जागे होते की नाही? कुणास ठाऊक! जानेवारी २००१

● ऑस्ट्रियाच्या हॅन्स श्वाइनि लिहीलेले एक पत्र त्याच्याकडे तब्बल ४४ वर्षांनंतर पात पोचले. १९५६ सालचे ऑलिंपिक खेळ पाहण्याला हॅन्स बोटीने ऑस्ट्रियाला गेला होता. प्रवासाला त्याने एक पत्र इंग्लिश व जर्मनमध्ये लिहीले. तो कागद एक बाटलीत घालून बाटली सीलबंद केली. आणि ती बाटली त्याने हिंदी महासागरात फेकली. समुद्राच्या लाटांवर ती बाटली कुठेही गेली असती. पण गंमत म्हणजे ऑस्ट्रियाला रामराम ठोकून न्यूझीलंडमध्ये थिये श्वाइर्न त्याधिक ज्ञाता त्या गावाच्या किनाऱ्यावरच ती बाटली येऊन विसावली. त्याला नेह्यां ही गोंष्ट अश्वेतोवामध्ये समजली, तेव्हा तो उद्गारला, "दहा लाखांत एखादीच अशी योगायोगाची घटना असते."

● जगातल्या सर्वांत उंच पर्वताच्या शिखरावर 'अदंगारे 'जेम्होस्टर्स' बर्फाचेक वेळां वेळ केंपवून निजाव्यापासून दोन ते चार दिवसांत शिखरावर पोचलात, पण ग्रेपा बाबू छिरी ह्याने २००० च्या मोसमांत १७ तासांचा चार मिनिटे कमी, इतक्या कमी वेळांत पाँचागाराच्या विक्रम केला. चौतीस वर्षांचा छिरी जेम्होस्टर्स प्रथम चढून गेला त्यावेळेस तो फक्त तेंपरा बघावा होता. एका परदेशी गिर्यारोहकाच्या पश्चातावावर तो साधा हवाल म्हणून गेला होता. १९८९ साली तो एकटाच जेम्होस्टर्स चढला आणि त्यानंतर तो दहा वेळां माऊंट

जेम्होस्टर्सच्या शिखरावर गेलेला आहे. १९९५ साली तर तो चौदा दिवसांत दोन वेळां चढला. १९९९ साली तो ऑक्सिजनच्या बाटल्याशिवाय एकहीस तास शिखरावर थांबला. असं काणार तो पहिलाच बी होता. त्याच निरीक्षण आहे की बहुतेक 'जेम्होस्टर्स' शिखरावर त्यांचे पसंटेकलेले आहेत. असे फोटो काढून खेईपर्यंतच त्या पर्वतामाथ्यावर थांबतात. छिरी हे विक्रम वेगळ्या कारणासाठी करित आहे. त्याला त्याच्या खेड्यांत शेरपा मुवांसाठी एक शाळा काढायची आहे. त्याला स्वतःला शाळेत जाऊन शिकायची संधी मिळू शकली नव्हती!

या महिन्यांत जन्मलेली श्रेष्ठ व्यक्ती

"मृतकाळांतला हिंदुस्तान आपल्याला पुन्हा जिवंत कोला येणार नाही. पण धर्मियकाळांतल्या भारतवर्षाला प्रदूषण, त्याला चांगला आकार देणें हे आपल्यावर अवलंबून आहे. हा देश जो बनणार आहे त्यांत संशोधन, जपशोध किंवा संशोधन यांना स्थान असणार नाही. आमण प्रथम भारतीय आहेत आणि आखेरम्यंत भारतीयच जसुं हे ध्यानांत रेणू या।"

ही हांक शंभर वर्षांपूर्वी महादेव गोविंद रानडे या एका महान समाजसुधारक व शिक्षणतज्ञाने दिली होती. त्या सर्वत त्यांच्यानंवर मोठ्याप्रकारे प्रत्येक वक्ताच्या भाषणांत त्यांच्या शोचरच्या वाक्याचा प्रतिध्वनी येत होता.

त्यांनी अनेक सामाजिक सुधारणांचा पाठपुतावा केला. क्रियांचा शिक्षण मिळवून अर्गी त्यांना तळमळ होती. त्याकाळाच्या रामाज कायच करत होता आणि या सीशिक्षणा-मागची भूमिका समजून घेत नव्हता. त्यांनी समाजाचा स्वतःच उदाहरण घालून बसचे ठरवले. त्यांची अकरा वर्षांची पत्नी अविधिवत होती. तिचा शिकवापच त्यांनी ठरवले. छोट्या रमाबाईला शिक्षणासाठी जेव्हा त्यांनी एका इंग्लिश महिलेला विनंती केली, तेव्हा त्यांच्या घरांतल्या इतर बायका चिड्या होत्या. मिरु हाकडे शिकवणी रोखून गेल्या की रमाबाईला पुन्हा ओंपोळ करवी लागत असे.

महादेवारावांचा जन्म १८ जानेवारी १८४२ रोजी जानेवारी २००१

महादेव गोविंद
रानडे

उत्तीर्ण झाले.

निधनापिच्छ ही सुधारणा आंगरात अणण्याचा त्यांनी आटोकार प्रयत्न केला. ते जेव्हा बॉम्बे रेजिस्ट्रार काराखिलाचे कायदेसभासद झाले, तेव्हा त्यांनी हिंदू कायद्यात अनेक दुरुस्त्या बरण्यात महत्वाची भूमिका निभावली. विधवांच्या पुनर्विवाहाला सरकारी मान्यता मिळाली.

भारताचा हा खरा सुपुत्र १६ जानेवारी १९०१ रोजी निधन पावला.

चांगोबा

राशिक जिल्ह्यातल्या निमाळ या गांवी झाला. त्यांचे वडील गोविंदराव रानडे फौल्हापूर संस्थानात एक अधिकारी होते. असा संमलाल की एकदा त्यांची आई गोपिकाबाई, छोटा महादेव व नवजात बहीण दुर्गा, अशी बैकगाडीतून कोल्हापूरला येत होती. तीन वर्षांचा महादेव बैकगाडीतून बसतून रस्त्यांत पडला. ते कुणाच्याच लक्षांत आले नव्हते. सुदैवाने गोपिकाबाईचे बंधू घोडगावकर मागून येत होते. त्यांनी 'मामा, मी पडलोय' हे भाच्याचे शब्द ऐकले.

त्यांनी महादेवला उचलून घेतले व बोडगाला टांच माकर ते गाडीजवळ पोचले. त्या प्रसंगातून गोपिकाबाईची महादेववर विशेष भक्ती राहिली.

कोल्हापूरच्या मराठी शाळेत रानडेबांचे शिक्षण झाले. तेरा वर्षांचे ते झाले तेव्हा मुंदील शिक्षणासाठी त्यांना मुंबईला एल्फिन्स्टन इन्स्टिट्यूटमधे पाठवण्यांत आले. नंतर त्यांनी एम.ए., एल.बी. व एल.एल.बी. (ऑनर्स), या पदव्या मिळवल्या. बॅट्रिकपासून प्रत्येक परीक्षेत ते उत्कृष्ट यश मिळवून

राजसन्मान

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हा झाडापेवळ येवा. झाडापेवळ ते प्रेत त्याने खानी कढले. आपल्या काळाचा ते टाकले आणि तो स्मरणाच्या दिशेने जाऊ लागला. तेव्हा प्रेतच्या आत तपसेला वेताळ राजाला म्हणाला, "रान, शुभा वर पाहून तू फारच हटबारी आलेस अशी मला शंका येते आहे. कुशाच्याही सहनशक्तीला एक सीमा असते, पण तुशी सहनशक्ती तर त्या सीमेपलीकडची आहे. बी इतका तुझा समजावतो आहे, पण तू समजून घेण्याचा यत्नेरहित प्रयत्न करीत नाहीस. मी बारबार तुला सांगितल्या की शुभा कीच शोभण्यांत आहे. या आख्यांत हिंस्र श्वापदे आहेत. कोणत्याही क्षणी ती तुझ्यावर हल्ला करतील, व तुझ्या मृत्यूला कारणीभूत होतील. या स्मरणाने तू मोकलेपणी हिंदवी किरती

आहेस. तुलां काहीही कुणी विषयचू शकणार नाही असं तुला नाटयेंत तुझ्या राज्यांत परत जाण्याची गोष्ट तू काढतच नाहीस. तू एक राजा आहेस आणि राजाचा काही एक विशिष्ट धर्म असतो, हे तू विसरलेला दिसतो आहेस. तुझ्या राज्यांत बराच गोंधळ आहे आणि तिथल्या परिस्थितीशी तू सामना करू शकणार नाहीस अशी तर छरी गोष्ट नाही ना? माझा एक आणि असल्या राज्यांत परत जा. राजा शंतनूसाठी अशाच समस्यांना तोंड बसू लागत होत. एक दिवस अचानक त्याला वाटलं, त्याला त्याच्या समस्यांचे निराकरण करण्याचा मार्ग सांपडला. पण ही केवळ त्याची स्वतंत्रचिन्ता होती, त्याचा फक्त भ्रम होता, त्याची गोष्ट माझ्याकडून ऐक. तुला थकवा जाऊ कमी होईल.” असं म्हणून वेताळाने शंतनूची गोष्ट सांगण्याला सुरुवात केली.

“कार मग पूर्वीच तोच आहे ही. विदर्भ देशांत राजा शंतनू राज्य करीत होता. त्या वेळेस राज्यात सुवर्णा नांदत होती. पण धार्मिक झगडे असल्यामुळे जानेवारी २००१

राज्यांत शांतता नव्हती. शिवभक्त आणि विष्णुभक्त बहानसहान काटापाचहान एकमेकांशी भांडत होते. एकमेकांचीं गोष्टी उध्मरत करीत होते. जुलूम होत होती. तेव्हापानेच संशोधन झालं नाही तर भारामारी करणंवास, व विरुद्ध असलेल्यांना ते ठार मारण्यास तयारी करत नव्हते.

शंतनूच्या संधांत आले की ही धार्मिक भांडणे अशीच चालू राहिली तर राज्य छिन्नछिद्रे होईल व रावू ही संधी सध्यातीत. त्याने मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. शिवभक्त मंत्र्यांनी घट दिले की वैष्णवभक्ती निषिद्ध मानली जावी. विष्णुभक्त मंत्री तर त्याही पुढे गेले. शिवाचे नांव उच्चारण्याच बंदी घालावी, असा विचार त्यांनी मांडला. धार्मिक भेदभाव मंत्र्यांच्या मनातही पळे टाण मोडून बसलेले आहेत हे राजाच्या संधांत आले आणि तो काळजीत पडला.

विवेकवती ही शंतनूची पत्नी होती. राजाच्या काळजीचे कारण समजल्यावर तिने विचारलं, “महाराज, आपण शिवभक्त अहंता की विष्णुभक्त?”

“मी देशभक्त आहे. माझी प्रजा या दोन्ही देवांची पूजा करते. तेव्हा हे दोन्ही देव माझे आराध्यदेव आहेत” शंतनू म्हणाला.

“आपली पुराणें तर सांगतात की शिव व वैष्णवांचे रूप वेगळे असोना का, ते दोन्ही एक आहेत. आणि भगवानही एकच आहे. शिवाच्या रूपांत विष्णूची आणि विष्णूच्या रूपांत शिवाची आराधना करणे ही आपली परंपरा जाली. शिव वैष्णव एक आहेत हे सत्य पटवून देण्यासाठी कुठेकुठे हस्तुनाशाची मंदिरेदेखील बांधलेली आहेत. हल्ली माघ त्यांची देखभाल फारशी होत नाही. आपण हिंदुनाशाच्या माहात्म्याचा प्रचार करायला हवा. प्रजेत या विचाराचा वादपुराण करावा. त्याच्यामुळे, प्रजाजनांच्या विचारांस्वरूपात, त्यांच्या दृष्टीकोनात, बदल होण्याची शक्यता आहे.” विवेकवतीने उपाय सुचवला.

चांदोबा

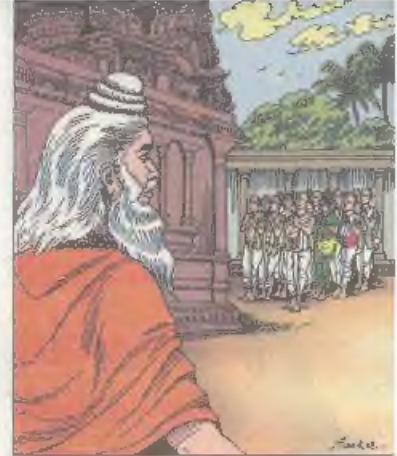
एकनून इंगून म्हटले, “हरी व हर हे दोन वेगवेगळे समूह एकच आहेत, हे जनतेला समजावून सांगणे हे कारसे कठीण काम नाही. पण काही स्वयंही मंडळी धर्मांधरा नानावर जनतेला भडकवतात. धार्मिक एकी त्यापुढे होण्याच्या मार्गात ही मंडळी अडवले निर्माण करतात. मला ते धर्मद्वेदी ठरवतात. आणि प्रजेला नाशकविरुद्ध आपवास चिंथानणी देतील. आसं मागं तर माझ्या संरक्षणासाठी मला सैन्यबळाचा उपयोग करावा लागेल. आणि ते मला मुलींच आवडणार नाही. एकाचे पाट वाहणं हे माझ्या सिद्धांताच्या आणि आदर्शाच्या विरुद्ध आहे.”

“आपण प्रजाजनांच्यामध्ये रावा शंतनू म्हणून जाऊच नका. आपण हरिहरनाथ नांवाचा एक योगी बनून त्यांना उपदेश करावा.” विवेकवतीने सांगितले.

“स्वार्थी कुलीची मंडळी जेव्हा महाराजांच्या विरुद्ध लोकांना प्रसुब्ध करणाऱ्या प्रयत्न करतायला लागतात, तेव्हा ते काय एका योग्याची पर्वा करतील? छरी परिस्थिती फळती तर राज्यभर छळबळ माजणल नाही का?” राजाने प्रश्न केला. या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी विवेकवती-जवळ एक अचूक उपाय होता.

राणीच्या नावक्यांत त्याच्या राजवळीचा एक भूमी घेऊन राहिले होते. छोट्या राजकन्येने त्यांची मोठळ श्रद्धेने रेखा केली होती. परत जाताना मुनींती प्रसन्न होऊन तिला एक पाकूची आंगठी दिनी, आणि सांगितले, “ही आंगठी जो शक्ती त्याच्यावर शस्त्र किंवा अस्त्राचा काहीही परिणाम होणार नाही. निसर्गाची शक्तीदेखील त्याच्यावर आपला प्रभाव पाहू शकणार नाही. पण एक लक्षांत ठेव, या आंगठीचा उपयोग फक्त लोकहितासाठी होणारे एखादे कार्य असेल त्यासाठी करावा येईल, आणि ही आंगठी आपले सामर्थ्य त्यावेळेस दाखवू शकेल.”

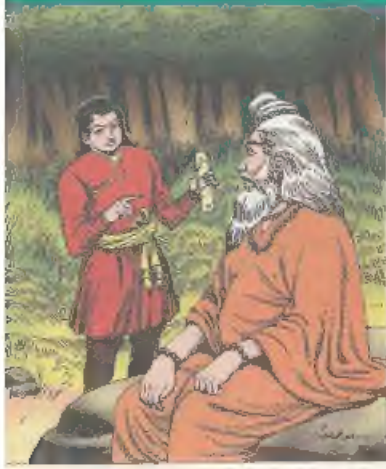
राणीने शंतनूला ही कथा सांगून म्हटले, “आजपर्यंत मी ही आंगठी आपल्या देवळांत गुप्तपणे चांदोबा

लपवून सुरक्षित ठेवली होती. आता तिचा उपयोग प्रजाजनासाठी होऊं दे. या आंगठीचा उपयोग करण्याची वेळ आली आहे.” एकदं बोलेन विवेकवती ती आंगठी घेऊन आली व राजााल तिने ती आंगठी दिली.

ती आंगठी राजाने आपल्या मोठांत बातली आणि त्याचे एका बोभ्यांत रूपांतर झाले. राजाने राणीच्या बुधारीची प्रशंसा केली आणि तो मोठबा आत्मविश्वासाने प्रजाजनांत काळज निमळला. हरिहरनाथाचा प्रचार करण्यात राजा गुंतला. लोकांना उपदेश करू लागला. शिव व विष्णू हे वेगवेगळे नसून एकाच देवाची दोन नावे आहेत असं समू लागला. लोक लहनेत-हने त्याला वास देऊं लागले. पणु जसा हिरण्यकशिपुच्या त्रिशूलांचा प्रलंभादार काहीच परिणाम झाला नाही, त्याचप्रमाणे गोंधळलेली जनता राजाला काहीही करू शकली नाही. पण जनता काही हिरण्यकशिपुसाठी दुष्ट धोडीच होती! जनतेचे मन लीकरच बदलले. राजाने सांगितल्याप्रमाणे लोक शिव

जानेवारी २००१

व विष्णूची पूजा सारख्याच रूपांत कदायला लागले. त्याचीं दुष्ट बुद्धिवाद्यांचा खेळ संपून गेला. त्यांनी आपला पराजय स्वीकारला.

आपल्या या विजयाचा शतनूला खूप आनंद झाला. जेव्हा तो राजधानीला परत येत होता तेव्हा एका निर्मग्न्य रत्नपावर एका तरुणाने त्याच्यावर हल्ला केला. राजा बळकट होता त्यामुळे बघताबघता त्याने त्या तरुणाला पकडले. राजा त्वस्ता म्हणाला, "मी हीक्षरभाष्य योगी आहे. परमेश्वराच्या पुढे मला एक अश्वेष्ट शक्ती प्राप्त झालेली आहे. तुला हे काऊन नवते म्हणून तू हल्ला केलास, तरीही मी काही तुला उगावणार नाही. फक्त मला हतकंठ सांग की तू माझ्याकड हल्ला का केलास?"

त्या तरुणाने राजाकडे अत्यंत तितकाराने पाहून म्हटले, "मी जाणूनबुजून तुमच्यावर हल्ला केला आहे. तुम्ही कोण आहात नि तुमचं घ्येय काय आहे हे मला काऊन आहे. योषामुळे सिद्धी प्राप्त करता येते, आणि त्या शक्तीच्यामार्फत जनतेला योग्य मार्गदर्शक ज्ञानेवारी २००१

आणता येतं, पण तू आपल्या शक्तीचा दुर्लभयोग केला आहेस. आपल्या देशांत जे आराजक माजले आहे त्याचे खरे कारण आहे दैवमत्ती। कोणत्याही देशाची उन्नति व्हायला हवी असेल, तर त्यासाठी नास्तिकताच हवी ! तुम्ही लोकंच्या दैवमत्तीचा मार्ग बदलला आहेत, पण त्यांच्या मनांत दैवमत्तीबद्दल जे अज्ञान आणि मूर्खपणा ठसलेला आहे, भिनलेला आहे, त्याच्यापानून तुम्ही लोकांना बांचून शकता नाहीत. तेव्हा नुसाला वाटते तसा हा तुमचा विजय नसून उलट पराजय आहे."

शतनूने उत्तर दिले, "या वर्गात वास्तवीक जास्त लोक आस्तिक आहेत. दैवाक श्रद्धा असणे हा एक अवघड विश्वास आहे. साम्या जगांत दैवाची भक्ती या एका नावाखाली कितीही बांगली कामी होत राहतात. बेव्हं ही दैवमत्ती मूढभक्ती बनते, तेव्हा लोकांच्या मनांतली भाणुसंकीची भावना बुर होऊं लागते. त्यांच्यात आणि जनवरांत काहीही फरक राहत नाही. म्हणून माझा विश्वास आहे की अशा गौंधलून गेलेल्या लोकांना योग्य मार्गदर्शक आणि हे आपले कर्तव्य आहे, आणि तेच आपले ध्येयदेखील असामसा हवे. या विश्वासाच्या बळाक मी तसा प्रचार केलेला आहे. माझ्याप्रमाणे तुरेखील या विश्वासाचा प्रचार मर लोकंच्यामधे केलास तर तुझं कल्याण होईल."

त्यावर त्या तरुणाने आपले एक कवच राजा शतनूला बाबून दाखवले. शतनूने अतिशय खूप होऊन त्याला म्हटले, "तू फारच उत्तम काव्यरचना केली आहेस. जर तू ही राजाला एकवलीस तर दरबारांत तुला सम्मान होईल."

त्यानंतर दोघेही आपापल्या वाटेला लागले. राजधानीला परत जात्यावर राजाने राणीला ती आंगठी परत दिली. एक विचल राजा दरबारांत सिंहासनावर बसला होता. त्यावेळी तो नास्तिक युवक तिथे आला. राजाची अनुमती घेऊन परमेश्वर त्याने

आपली काव्यरचना बाबून दाखवली. उपस्थित मंडळींनी टाळ्या बाजवून त्याचे कीर्तुक केले. शतनूनेही त्याची स्तुती करून म्हटले, "मुला, तू एक प्रतिभामंत भक्ती आहेस. तुझे काव्य बक्ष दजल, रुपयांचे बक्षीस मिळवण्याच्या योग्यतेचे आहे."

यावर मंत्र्यांनी चतू मध्येच हस्तक्षेप करीत म्हटले, "महाराज, हे अगदी खरं, की या तरुणाचं काव्य श्रेष्ठ आहे. पण यांत परमेश्वराची र उद्धवलेली आहे. देवाला कधीकधी दोषी दखलेत आहे. आपल्या देशातली आस्तिक मंडळी त्याच्याशी सहमत होणाला नव्हत. प्लट हे बाबून त्यांच्या मनाला फार दुःख होईल. म्हणून या काव्याचा राजसन्मान होऊं शकणार नाही."

शतनूने मान डोलवून मंत्रीजींच्या तर्काशी आपण संतुष्ट असल्याचे दर्शवले. आणि त्या तरुणाला एकांतात भेटण्यास सांगितले. जेव्हा राजाला भेटायला तो तरुण आला, तेव्हा शतनूने त्या युवकाला सांगितलं, "तुझं काव्य उत्तम आहे निश्चित ! आणि तुझे विचार आणि विश्वास याचा प्रसार करण्याची

तुम्ही इच्छा आहे. तेव्हा मी तुला भाड्यापाशी अलवेली सक्ती देण्यास अनमन करणार नाही. मात्र त्या शक्तीचा उपयोग केवळ लोकहितासाठीच झाला पाहिजे हे नीट ठेव. त्वत्तःच्या स्पर्धे हेतूसाठी नव्हे!"

त्या युवकाने सकारा देत म्हटले, "प्रत्येकजण योगी होऊं शकणार नाही. लोकहितासाठी मी काय करूं शकणार? अनली अनेक काव्ये लिहावीत अशी माझी इच्छा आहे. या देशांत भाड्या कवितेला जर राजाधय मिळाला तर मी आपली अनेक कविता जिणू शकेन. नाहीतर जगण्यासाठी मला काबाडकष्ट करावया लागतील. तेव्हा हा काव्यांबद्दलचा नाव विसरून जाणे हेच श्रेयस्कर होईल."

त्यावर शतनूने त्याला एक चित्र देऊन सांगितले, "सम्राजता प्रमुख सराफ त्यावर याव्याकडे जाऊन त्याला हे चित्र विकत दे. जो तुला त्याचे दहा हजार रुपये देईल. नंतर तू आपली काही कविता लिही व त्या भाड्याकडे वेऊन ये, तोपर्यंत मी आपली एक भिन्न रंगपूज ठेवीन. परंतु एक मात्र लक्षात ठेव. कोणत्याही परिस्थितीत हे चित्र मी धवडलेय हे गुपित

स्ताकाला समजला कामा नये."

ती तरुण आश्चर्यचकित झाला नि राजाका म्हणाला, "महाराज, आपण आपले चित्र विकून मला पैसे घ्यायची काय आवश्यकता आहे? आपला खजिना काही विकामा धोखाच आहे? कमी आणि कलामा, योचा हाकार बरग्याची रीत या देशात नाही का?"

शंतनू हसून बोलला, "अशेतोच आहे. आमच्या देशातही कवि, लेखक व कलाकार यांचा सन्मान होतो, परंतु देशाचा अर्थ रत्ना नव्हे, प्रजा आहे. मी प्रजेचा प्रतिनिधी आहे. म्हणून मी प्रजेचे निर्णय मानतो व ते अमलात आणतो, तुझे काव्य प्रजेचा जादू मिळवू शकले नाही, म्हणून तू राज्यसन्मानास पात्र ठरला नाहीस. तोपर्यंत तुझे विचार तू इतरांच्यावर लादू नकोस, तोपर्यंत तुझे विचार व्यक्त करण्याचे तुला पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. मी काही तुझ्या काव्यावर नदिव्या पातणार नाही, खरोखरच मला सुखी रचना

जानेवारी १९०२

आवडेली, म्हणून मी माझ्या फावल्या वेळीत जे काम करतो आणि त्यातून जी फायदा होतो, त्यातून मी तुझा सत्कार करतो आहे. रत्नाकर हा कलाप्रिय व्यापारी आहे. त्याला अशी चित्रे खूप आवडतात पण जर त्याला कळले की हे चित्र ही राजाने काढलेली कलाकृती आहे, तर तो त्या चित्राची किंमत वाढवील या चित्राची योग्य किंमत त्याने तुला द्यावी अशी माझी इच्छा आहे. म्हणून मी माझ नांव तू त्याला खंगता कामा नयेस असं सांगितलं."

त्या तरुणने दोन्ही हात जोडून राजाला वंदन केले आणि तो म्हणाला, "महाराज, एक राजा इतका आदर्शवादी असू शकतो याची मी कल्पनादेखील करू शकलो नसतो, मी खरा नास्तिक आहे. पण मला आपल्यातच परमेश्वर दिसतो आहे. यापुढे मी कोणत्याही सन्मानाची इच्छा करणार नाही. आजपासून माझ्यापुढे जगला अप्सरा आहे. शक्यच चरितार्थ मी करू करूनच चालवीन."

शंतनूने त्याच्या खांद्यावर प्रेमाने हात ठेवला नि म्हटले, "जनता मूर्खपणाच्या आहारी जाणार नाही, याच्यासाठी तुझ्यासारखा फकीर व लेखकांची नेहमीच जरूर असते. जर मी तुझ्यासारख्या प्रतिभावंताचा सन्मान करून कलेची कदर केली नाही, तर माझ्यासारख्या हीश्री कलावंतांना चिड्डे रंगायची स्फूर्ति कुठून मिळेल? कोणत्याही कलेला कांहीतरी प्रयोजन आवश्यक असतं. माझी कला तुझ्या काव्यरचनेला प्रोत्साहन देईल. तुला जे माझ्यात बरोबर दिसू लागला तर तू त्या कविता यापुढे लिहीशील. त्या काव्यरचनांमुळे मानवाचे कल्याण होईल. हे चित्र घेऊन जा. रत्नाकरने चित्रकाराचे नांव सांगण्यासाठी हंतु धरला तरी तू गप्प बस. कोणत्याही परिस्थितीत माझं नांव सगळ्याचं नाही."

तो तरुण गोंठ्या नम्रपणे म्हणाला, "महाराज, थर दावायंत महाराज म्हणून आपण माझा यत्नाज

14

चांदोचा

करू शकला नाहीस, परंतु तुम्ही दिलेला हा उपदेश मी मजल ही मी बजावता त्या सन्मानार्थी शेंध समजतो. आपण सांगितलेल्या सल्ल्यानुसार आणि दिलेल्या सूचनांनुसार मी माझ्या आयुष्याची यापुढची वाटचाल करीन. एक ना एक दिवस आपल्या दरबारात आपल्या हानून मला पुष्कळ मिळेल याची मला खात्री आहे."

बेतळाने ही गोष्ट सांगून नंतर म्हटले, "राजन्, राज्य चालवण्याचे तज्जारीच्या पान्याचा पालण्या-स्थाने कठीण आहे. राज्यांत निरनिराळ्या पंथांचे लोक असतात. आस्तिक असोत वा नास्तिक, सार्वत्र आपला पंथ योग्य समजत असतात. ते आपसात धांडत राहतात. आणि हेही कांही अस्वाभाविक नाही. सध्या जगला वादल की राजाला अशा वेळेला अनेक कटकांशी सामना करावा लागतो आहे. तेव्हा अशा त्रासदायक लोकांशी राजाने कडक धोरण स्वीकारले पाहिजे. बंड आलीच तर त्याला कडक शिक्षादेखील द्यावी. असं कठपापेवजी चांगल्यागोष्टींचाही बीजून, उपदेश करून त्यांचे हृदयपरिवर्तन करणं तरी शक्य आहे का? आणि समजा, ते शक्य झालं, तरी तो विजय हातपुताच नाही का? असले लोक कोणत्याही क्षणी आपला अविश्वास प्रकट करू शकतात, मग बदलतच जाणं बंड कायला घेऊन

चांदोचा

उठतात. अशा तानुल्या विजयावर विश्वास ठेवून राजा शंतनूने चुकीची समजूत करून घेतली, त्याला वाटले की ही समस्या आपण सहजगत्या सोडवली. मी तर म्हणून की ह्या त्याचा केवळ भ्रम होता. ही तर शुद्ध स्वतःची कसबगुण होती, खरं की नाही? आपणच आपल्याला धोखा दिल्यासारखी? माझ्या या शंकांची उत्तरे तुला माहीत असूनही जर तू गप्प बसलास तर तुझे भरतक फुटून त्याचे तुकडेतुकडे होतील."

विक्रमाकानि सांगितलं, "मानव समाज हा चेतनासहित किंवा न बदलणारा, असा नसतो, परिवर्तन आणि परिणाम ही भ्रमाजोची सहाज वक्षणी आहेत. म्हणून परिस्थितीला अनुकूल असा व्यवहार राजाला करावा लागतो. समस्यांचे निराकरण करावे लागते. लोकांची आपसांतली भांडणे मिटवावी लागतात.

राजा शंतनूने हेच धोरण ठेवलं. नैतिक समस्या कांही फक्त शिक्षा करण्याने सुटत नाहीत. भाषासामर्थ्याने फरक, धर्माच्यामार्गाने फरक हे नेहमीच राहतील. अशा समस्यांचे कायमचे निराकरण होईल असं समजणं हा केवळ भ्रम आहे."

राजाचे मीन भ्रम काव्यात सफल झालेला वेताळ शायरसहित अरस्तू झाला आणि पुन्हा शाहवाज जाग्रम बसला

15

जानेवारी २००१

नशीबवान

गोपालनगर एक उहानसा गांव आहे. खूप वर्षांपूर्वी तेथे रसीला नांवाचा एक व्यापारी राहत होता. त्याला भाग्यवर्मा नांवाचा एक मुलगा होता. त्याच्या जन्मानंतर रसीलाची व्यापारात मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली होती. परंतु भाग्यवर्मन तारुण्यात प्रवेश करताना सर्व काही उलटे झाले. पात्नी अचानक मरण पावली. व्यापार करण्यासाठी गेलेली जहाजे समुद्रात बुडून खूप नुकसान झाले. जवळपासच्या राज्यांत विकण्यासाठी पाठवला जाणारा मात जंगलामध्ये चोरांनी पूर्णपणे लुटला. अशा रीतीने रसीलाची सर्व संपत्ती नाहीशी होत गेली व लश्कराच तो निर्धन, गरीब झाला. या सर्व आघातांमुळे तो आत्मारी फटला.

आपले शेवटचे विवस जवळ आलेले पाहून त्याने आपल्या मुलाला, भाग्यवर्माला जवळ बोलावले व म्हटले - "बाळा, तुझ्या जन्मानंतर माझ्या व्यापारात खूप वाढ झाली, त्यामुळे मी तुझे

नांव भाग्यवर्मा ठेवले, परंतु आज्ञा-आपत्ती सध्याची स्थिती अतिशय गंभीर आहे. आपल्याकडे जे होते ते सर्व आपण गमावले आहे. देव आपल्यावर इतका कां निष्ठुर झाला आहे मला समजत नाही. कुठले थाप केले म्हणून ही शिक्षा भोगावी लागते आहे हेच मला फळत नाही. आणि आता माझा मृत्यूही अगदी जवळ आला आहे. तुला या जगात एकट्याला सोडून, अनाथ करून मी मरणाचा सामोरा जाणार आहे. तुझ्या भविष्याची चिंता मला लागून राहिली आहे, खूप दुःखही होत आहे. पण कष्ट करू? उपाय नाही." डोळ्यात आसू आणि भरल्या कंठाने तो म्हणाला.

भाग्यवर्मन आपल्या वडिलांना घोर दिला व म्हणाला, - "नारळांत ज्याप्रमाणे पाणी येते, त्याप्रमाणे संपत्तीसुद्धा येते. ती पाहता पाहता नाहीशीही होते. तुम्हाला, वादळ आले की पिकाची हानी होते. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे अपार नुकसान होते.

सदीप

जर तो करुणदेवावर व पृथ्वीवर नाराज होऊन काहीही न करता स्वस्थ बसला, व शेती केळी नाही, तर त्याचा उदरनिर्वाह कसा होईल? तो आपल्या कुटुंबियांना कसे पाहणार? हीच गोष्ट व्यापाराच्या संदर्भातही लागू पडते. व्यापारात नुकसान झाले तर व्यापाऱ्याने हलका होऊन स्वस्थ बसून घालणार नाही. त्याने पुन्हा पुन्हा प्रयत्न केले पाहिजेत. आपण मोठ्या प्रेमाने माझे नांव भाग्यवर्मा ठेवले. माझे नांव योग्य आहे की नाही ते भविष्यच सांगेल. माझ्या प्रयत्नांना यश मिळू दे, असा मला फक्त आशीर्वाद द्या."

आपल्या मुलाच्या आत्मविश्वासाचे कीतुक करत रसीला म्हणाला, "बघ बाळा, तू पाच गांवात राहून व्यापार केला पाहिजे असे काही नाही, तसेच मी ज्याचा व्यापार केला, त्याचाच व्यापार तू करावा अशीही काही चक्री नाही. तू तुला हवा असेल त्या वस्तूचा व्यापार करू शकतोस. सुरवातीला मी तर तहान लहान जहाजांवरून येणाऱ्या वस्तूंचा करवसुलीचे काम करत असे. चक्रधर नांवाचा माझा मित्र आहे. त्याला तू भेट, त्यानेच मला ती नोकरी दिली होती. तुला पण तो नोकरी देईल. ती नोकरी तू मन लावून कर. माझा आत्मा नेहमी तुझ्याबरोबर असेल."

रसीलाच्या मृत्यूनंतर भाग्यवर्मा चक्रधरला भेटला. त्याच्याजवळ छोट्या छोट्या अनेक नावा होत्या. व्यापारी लोक आपल्या वस्तू एका गांवाहून दुसऱ्या गांवी पोहोचवण्यासाठी व त्या विकण्यासाठी या नावांचा उपयोग करत असत. या विप्रीसाठी जालेल्या मासावर व विस्तृत गेलेल्या वस्तूवर कर वसूल केला जात असे. व तो वसूल चांबोचा

करण्यासाठी काही नोकऱ्या नियुक्त केले जात असे. वसूल केलेल्या रकमेतला काही हिस्सा सरकारी खजिन्यात भरला जात असे. हे सारे काम चक्रधर सांभाळत असे.

चक्रधरने भाग्यवर्माचे प्रेमाने स्वागत केले. तो म्हणाला, "मी यांत जो मोठाफार नफा मिळाला, त्यातून कांही नावा घेतल्या. तुझ्या वडिलांनी सुद्धा अशीच जी कमाई केली, त्यातून व्यापार सुरू केला, व मग मोठा व्यापारी झाला, व नंतर लाखों रुपये कमावले. अशा रीतीनेच आम्ही आमच्या जीवनात प्रगती केली. तू माझ्या मित्राचा मुलगा आहेस, तुला ही छोटीशी नोकरी चायची माझी इच्छा नाही. तुला हवी असेल तितकी संपत्ती मी तुला कर्न म्हणून देतो, त्याचा उपयोग करून तो व्यापार सुरू कर व भरपूर धन कमाव, व आपले वैभव पुन्हा जाण. मी तुला सर्व प्रकारची मदत करेन."

हात जोडून भाग्यवर्मा नम्रपणे म्हणाला, -

"काका, तुमच्या या मक्कीबंदी मी अत्यंत आभारी आहे पण मोठ्या लोकांनी सांगितले आहे की जिथे हाचले आहे तिथेच शीघा. मी माझ्या बडिलांच्या आज्ञेचे पालन करू इच्छितो. माझ्या बडिलांच्या आशिर्वादांचे माझी मोठी संपत्ती आहे. माझी खात्री आहे की जी नोकरी करून माझे बडीत मोठे व्यापारी झाले, तीच नोकरी मलाही जीवनात यश देईल. म्हणून तीच नोकरी तुम्ही मला द्या. तेच तुम्ही दिलेले कर्ज असे मी मानेन. आपल्या मित्राचीसुद्धा तीच इच्छा होती."

चक्रधरने भाग्यवर्माच्या इच्छेनुसार त्याला ती नोकरी दिली. असेच काही महिने होतले.

एक दिवस माघेवर तीन पेट्या आणल्या गेल्या. पेट्यांच्या मातकाने पेट्या अुधळल्या व भाग्यवर्माला दाखवत म्हणले - "साहेब, या पेट्या रिकाम्या आहेत. नियमानुसार यांना कर द्यायला हवा पण या पेट्या रिकाम्या असल्यामुळे त्यांच्यावर कर

चायची जरूरी नाही असे पत्ता काढले."

भाग्यवर्माने पेट्यांची सूक्ष्मपणे परीक्षा केली व म्हणले - "या एकेका पेट्यात तीन मण बाल भरता येतो. तसेच या पेट्या विकल्या तर भरपूर संपत्ती मिळू शकते."

पेट्यांचा मालक आर्वे रत्नांत म्हणाले, "तुम्हा करून मी काय सांगतो ते लक्षापूर्वक ऐका. काही वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. व्यापार करण्यासाठी खूप सारी सभ्यश्री पेऊन व्यापाऱ्यांचा एक जमा जंगलातून जात होता. त्या जमात मी एक नोकरी होतो. जंगलात भोरांचे च्यापाऱ्यांचा सर्प मात खुदता. आम्ही सर्प जिवाची पर्वा न करता त्यांच्यावर तुटून पडले. पण कांही उपयोग झाला नाही. मी येथून होऊन खाली पडलो. गाढ्याच्या पाखीवर बांधलेल्या या तीन पेट्या अस्तव्यस्तपणे पडल्या होत्या. कांही मूखवून बसू इकडे तिकडे पळली असेल म्हणून आघेते मी स्वयं शोधने, पण मला या रिकाम्या पेट्यांव्यतिरिक्त कांही मिळाले नाही. बडेंत मी ऐकले की या तीन पेट्या गोपातनगरचा व्यापारी, रसीताच्या आहेत, म्हणून मी या त्यांना परत घ्यायला निघतो आहे. त्याचबरोबर ते मला कदाचित त्यांच्याकडे नोकरी केलील अशी आश्रय करूनही मी तिकाडे चाललो आहे. त्या पेट्या विकण्याचा माझा कांही इरादा नाही."

हे सर्व ऐकून भाग्यवर्माला जरा उत्साह वाटला. याचा अर्थ असा की त्याच्या बडिलांच्या रिकाम्या पेट्या त्याला फक्त मिळाल्या व कुणास ठाऊक, भांच्यामुळे त्याचे भाग्य पुन्हा उजळेल. हा विचार प्रगतात येतला तो त्या माणसाला म्हणाला, "मी त्यांचाच मुलगा आहे. तुम्ही इमानदारी मला आखण्ही. यापुढे मी तुला मदत करीत. माझ्या

बशिवाने मला साथ दिली तर मी लवकरच व्यापार सुरू करेन व तुला माझा प्रामाणिक मदतनीस बनवीन."

पेट्या पेऊन तो चक्रधरलावळ गेला व म्हणाला, - "जरी या माणसाने या पेट्या माझ्या बडिलांच्या म्हणून सांगितल्या तरी आपली अनुमती असल्याशिवाय मी त्यांना माझ्या म्हणणार नाही. आपणच सांगा की त्या माझ्या कशा होतील?"

चक्रधरने पेट्या र लक्षापूर्वक पाहिल्या व आनंदविशवाणे चुटकी शानत म्हणले - "खरंच, तुझ्या बडिलांनी म्हटल्याप्रमाणे त्यांचा आभ्या सदैव तुझ्याबरोबरच असेल. त्यांचे म्हणणे अगदी खरे ठरले. तुझे बडीत सोन्यासारख्या चमकणाऱ्या नकली दागिन्यांचा व्यापार करत असत, ते ठेवण्यासाठीच त्यांनी या पेट्या बनवून केतल्या झेत्या. या प्रत्येक पेट्यात तीन तीन गोठ्या आहेत. देवी लक्ष्मीची कृपा सतत व्हावी म्हणून सोन्याची पूजा केली व त्या सोन्याच्या गोठ्या करून त्या या पेट्यात बसवल्या. त्यावर बसलेली धूळ बाजूला केलीस तर तुला दिसेल. त्या गोठ्याच आज रत्नांक बनून या पेट्यांना तुझ्याकडे पेऊन आल्या आहेत.

देव तुझे भले करी."

भाग्यवर्माने त्या गोठ्या काढायला लावल्या. त्या खरेच सोन्याच्या होत्या चक्रधर म्हणाला, - "तुझ्या बडिलांच्या म्हणण्याप्रमाणे जिथून तू आपला व्यापार सुरू करायला म्हणून विचार करत होतास त्याच जागेवर तुला या पेट्या मिळाल्या. हे सोनेच तुम्ही आता संपत्ती आहे. आपल्या बडिलांसारखा तूही झूथूनच व्यापार सुरू कर."

भाग्यवर्मा खुशीत म्हणाला, - "माझ्या बडिलांनी आशिर्वाद देताना म्हणले होते की माझा आत्मा सदैव तुझ्याजवळ राहील. हा माणसाच्या रूपाने या पेट्यांच्या बरोबर ते माझ्याजवळ आहेत. त्यांच्या नांवातच मी व्यापार सुरू करतो. खरंच, नशिबाने मला साथ दिली आहे."

भाग्यवर्माने व्यापार सुरू केला. दोन तीन वर्षांतच तो एक मोठा व्यापारी झाला. चक्रधर त्याच्या व्यापारी कौशल्यावर खूब असे, लवकरच त्याने आपल्या मुलीचा विवाह त्याच्याबरोबर केला. भाग्यवर्माने त्या मदतनीसाना आपल्या भित्पासमान मान दिला. आता दोघेही सुखाने राहू लागले. त्यांचे नशीब उजळले.

भारताची गाथा

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांचा गौरवशाली इतिहास

११. सावित्रीची साहसपूर्ण गाथा

रमिचाराचा दिवस होता. त्यामुळे देवनाथाची इच्छा होती की सर्व कुटुंबियांसोबत कुठेतरी लांब मिसरिभ्य ठिकाणी गावे व ते सौंदर्य, तो जान्हू लुटून यावे. ते सकाळीं ज्ञात काजेपर्यंत तयार होऊन बसले. पण संध्याच्या भिक्वेचे फोन येत राहिले की - "आजोबा, सावित्रीची गोष्ट फेलायला आम्ही तेकडे किती भाजता याबच?" आपल्या संस्कृतीविषयी जाणून घेण्याची मुलांची आतुरता पाहून देवनाथांना खूप आनंद झाला. त्यांनी विचार केला की ही सधल पुढच्या आठवड्यात देखील करता येईल. त्यांच्या मुलेने या निचाराचे आनंदाने स्वागत केले.

दुपारी तीन वाजेपर्यंत सर्व भूले एकत्र हल्ली व सांवीपच्चा बारासमोर असलेल्या डोंदर वृक्षाखाली बसली. देवनाथ समोर ठेवलेल्या खुर्चीवर स्थानापन्न झाले व म्हणाले - "आपल्या कथांमध्ये एक प्रमुख कथा आहे सावित्रीची. तीच मी तुम्हाला आज सांगणार आहे. मद्रदेशाचा राजा अक्षपतीची मुलगी म्हणजे सावित्री. मद्रदेशा कुठे आहे, तुमच्यापैकी

कुणाला माहिती आहे का?"

"आजकाल चेन्नई म्हणतात, तो मद्रास प्रांत म्हणजे मद्रदेशाचा आजीबा!" किशोरची बहीण म्हणाली.

"नाही बाळा, आजचा अफगाणिस्तानाच त्या काळी मद्रदेश म्हणून उल्लेखला जायचा. आमच्या पुराणांतल्या गांधार देशालाच आज कांधार म्हणतात."

"ओहो, याचा अर्थ जसा झाला की हे शर्म प्रष्ट बोलताचेच भाग आहेत तर!" किशोरने विचारले.

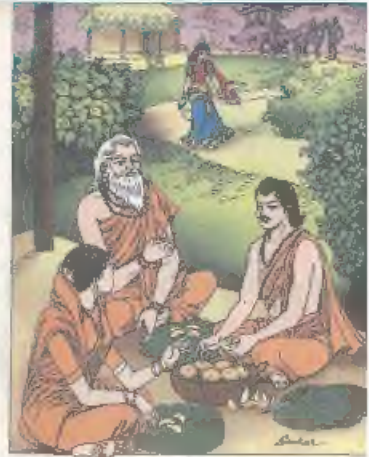
"तू अपत्री मुख्य प्रश्न विचारलास. आपल्याला हे सविस्तर जाणून घ्यायचे असेल तर प्राचीन राजनैतिक व भौगोलिक स्वरूपाविषयी समजून घ्यावे लागेल. भारत उपखंडात जंबुद्वीप म्हणून असत. जंबुद्वीपात अनेकांचे राज्य चालत असे. एका विशिष्ट प्रकारच्या सांस्कृतिक आणि आध्यात्मिक बंधनामुळे ही सर्व एकत्रित व सुरक्षित होती. त्यावेळची प्रजा हे सर्व एक राज्य आहे, अविभाज्य आहे असेच मानत

होती. या काळामुळेच ज्यावेळी कौरव-पांडवांमध्ये युद्ध झाले, त्यावेळी कांहीजणांनी कौरवांचा पक्ष घेतला तर कांहींनी पांडवांचा पक्ष घेतला. आणि अशा रीतीने उपखंडातल्या सर्व राज्यांनी या युद्धात भाग घेतला. पेशावर, काबूल, बामियन येथे बौद्ध विद्या केंद्रे असे. बामियनमध्ये बुद्धाच्या मोठमोठ्या भूर्ती स्थापित केल्या होत्या. परंतु चंगिझखानासारख्या कांही राजांनी त्यांतल्या बऱ्याच भूर्तींची तोडफोड केली. या साऱ्या गोष्टी इतिहासाची समंखित आहेत. आता तुम्हा सर्वांचा सावित्रीची कथा ऐकायची उन्मुकता लागली असेल. मार्कंडेय मुनींनी सर्वांत प्रथम ही कथा नवनवरी फंक्शनां सांगितली होती."

मग त्यांनी सावित्रीची कथा सांगायला सुरुवात केली. सावित्री मद्र देशचा राजा अक्षपतीची एकुलती एक मुलगी होती. देखी सावित्रीच्या बरदानामुळे जन्मलेली ही सावित्री अतिशय सुंदर होती. सर्वच सर्व कलांगुणांत निपुण असून जणू सर्व गुणांची सांगण्य होती. तिच्या चेहऱ्यावर एक प्रकारचे दिव्य तेज होते.

ती विवाहयोग्य वयाची झाल्यावर तिचे वडील तिचा योग्य नर शोधू लागले. अनेक राजकुमार तिचा सहाय्यता आले पण एकही तिच्या योग्य आढळला नाही. तिच्याद्वारे वैगुण्य, तेज कुणाकडेही नव्हते. त्यामुळे तिच्या वडिलांनी तिलाच नर शोधून काढण्यास सांगितले.

बुद्धिमान वडील लोकांना घेऊन सावित्री एका सुंदर रथांत बसून अनेक राज्यांत गेली. शेवटी ती सात्वराण्याच्या सरहद्दीवर म्हणजे आजकाच राजपुताना या नांवाचे ओळखल्या जाणाऱ्या राज्याच्या सरहद्दीवर येऊन पोहोचली. तिथे तिने सात्वराचा चांदोबा

कुमरलेंगाचा मुलगा सत्यवान खाला पाहिले. घुमटलेन अचानक आंधळा झाल्यामुळे त्याच्या शत्रूंनी त्याचा फायदा घेऊन ते राज्य बळकावले होते. त्यामुळे तो आता कधीमुनींबरोबर जंगलात राहत असे. सत्यवान आपल्या आईवडीलांसह त्याची सेवा करत तिथेच राहत असे.

सावित्रीने सत्यवानाशीच विवाह करण्याचा निश्चय केला. ही गुप्तवार्ता अजूनच्या आईवडिलांना सांगण्यासाठी ती मद्रदेशी पातली. राजमहालात तिची मादराणी घेत झाली. सर्व सविस्तर ऐकतच गाद म्हणाले की सत्यवान एका वर्षाच्या आत मरण पावेल व त्याचा हा मुल्य अटळ आहे. ते ऐकताच सावित्री व तिचे आई-वडील खूप काळजीत पडले.

आवघटिने मुलीला खूप सजजाबले की सत्यवानाशी लग्न करण्याच विचार सोडून दे. पण सावित्री तिच्या निश्चयापासून धळली नाही. ती हळू बसून बसली की कांही झाले ती ती सत्यवानाशीच नम्र कोल व तिने अत्यंत आईवडिलांना ठामपणे चांदोबा

सांगितले की सत्यवानाशिवाय ती कुणाशीही नस काण्याच नाही.

अश्वपतिना माहित होते की त्यांची मुलगी असाधारण होती आहे व नशिवाशी कसा सामना करू शकते हे तिला बरोबर माहित आहे. त्यामुळे त्यांनी तिचा विवाह तिच्या इच्छेनुसार सत्यवानाशी करून दिला.

सावित्री आपल्या पतीबरोबर अरण्यांत बांधलेल्या छांट्याशा कुटीत राहू लागली. तिचे सासू सासरे तिच्यावर खूब होते. ती त्यांची प्रेमाने व अडेने सेना करत असे. मोठ्याबरोबर ती अतिशय नम्रपणे बोलणारी, त्वमुळे सर्वजण तिला आदर देऊ लागले. त्यांना ती एक अपूर्व व आदर्श स्त्री वाटत असे.

पातु आत्म्या अंतःसावित्री अस्वस्थ असे, तिला दिवसरात्र आपल्या पतीची चिंता वागून राहिली. व मनांतून ती दुःखी असायची. तिला तिचा नवरा सत्यवान प्राणहून अधिक प्रिय होता. त्याच्याशिवाय तिचे जीवन निरर्थक होते. व कुठल्याही क्षणी मृत्यू जाणेवारी २००१

त्याला घेऊन जाईल हे कठोर सत्य ती विसरून राहिली. तिने मनोमन विषयक केला की - "काहीही होऊ दे, कितीही कष्ट आले तरी त्यांच्याशी सामना करून मी माझ्या पतीचे प्राण वाचवई." ती भक्तीपूर्वक ध्यान करत वसामची व आपला आत्मविश्वास तशा प्रकारे ती नावचत जाऊ लागली. अठेर नारकने सांगितलेला तो मृत्यू दिन उल्लास.

त्या दिवशी सकाळीच उदरनिर्वाहासाठी सामर्थी आणण्यासाठी जंगलात निघालेल्या आपल्या पतीबरोबर तीही गेली. दुपार होत असतानाच सत्यवानला षड्वर आल्यासारखे वाटले व तो सावित्रीच्या मांडीवर खंडे ठेवून झोपला. सावित्रीला माहिती होत की काम होणार आहे. मनांतल्या मनांत देवाचे स्मरण करून ती तशीच निश्चिंत बसून राहिली.

बोव्या नेकाने एक दिवस आनंदी ती समोर आल्यासारखे तिला दिसले व त्याचे दोळे लल्ल लाळ असल्याचा तिला भास झाला. ती समजून चुकली की हे दुसरे तित्तेर कोणी नसून यमराजच आहेत. सत्यवानच्या आज्ञेला घेऊन यमराज पुढे निघाले.

सावित्रीने यमराजाचा पाठलाग केला. तिच्या अद्भुत शक्ती-सामर्थ्याला पाहून यमराज पक्क झाले. त्या पतिव्रता स्त्रीला पाहून त्यांना आनंद झाला. त्यांनी तिला विचारले - "देवी, तू माझ्या मागे मागे कडे येत आहेस? तुम्हा पतीच्या प्राणारिवाय दुसरा काही बर मागायचा असेल तर माग व परत जा." सावित्रीने अंध सासऱ्यांची दृष्टी परत करणाऱ्या व त्यांचे गेलेले राज्य परत देण्याविषयी प्रार्थना केली. यमराजांनी तिची विनंती सरेच मान्य केली.

पण तरीही सावित्री परत न जाता प्रार्थना करत कात यमराजाच्या मागे मागे जात राहिली. यमराजांना तिची दया आली व आणजी दोन वर मागण्याची त्यांनी तिला परवानगी दिली. तेव्हा तिने जीवनभर चांदोबा

सत्यवानाची वाहचारीणी व त्याच्या हातानाची आई बनण्याचे भाग्य प्राप्त करून घ्यावे म्हणून प्रार्थना केली. यमराजाने 'हो' म्हणले.

सत्यवान जिवंत झाला तरच हे दोन्ही वर फलदायी होऊ शकते असले. सावित्रीने भागितलेल्या याचारांचा स्वीकार केल्यामुळे यमराजांना सत्यवानाचे प्राण परत घ्यावेच लागले. सावित्रीच्या कुशाग्र बुद्धीमुळेच हे शक्य झाले.

सत्यवान भोमेलून उठल्यासारखा खळखळू उठला. दोघेही पिळून त्यांच्या कुटीमध्ये आली. चुमतेसे आपल्या भुलाला व सुनेला पाहून अतिशय खूब झाला. आणि त्याने त्यांना आशीर्वाद दिला. तोपर्यंत त्यांची दृष्टीही परत आली होती. त्याच्या एकासिंहासनावर बसलेल्या वृष राजाला प्रजेने हाकसून बिले. प्रजा व मंत्रीगण राजाचे स्वागत करायला तिकडे आले.

महाभारतात ही सत्यवान-सावित्रीची कथा सांगितली आहे. पण तरीही ही कथा महान आहे. तुम्हाला कोणाला माहित आहे का की ही कथा का महान मानली जाते? या कथेत काही महत्वाचे सत्य आहे. आपल्या आत्मशक्तिच्या बळावर सावित्रीने आपल्या पतीचे भाग्य बदलले. तिचा नवरा खरोखरच सत्यप्रेमी होता. या दोघांचा स्वभाव पवित्र आहे, त्यांचे चरित्र सर्वश्रेष्ठ आहे. श्री अर्चिंद यांनी जत सावित्री या

पहाकान्याची रचना केली पराती तर या कथेचा गूढार्थ. सत्य घटना असल्याला कळल्या परतल्या. एका पुरातन गाथेला त्यांनी एक उच्चत स्तराला नेऊन पोचवले आहे.

एका व्यक्तीच्या निर्मल, पवित्र प्रेमाने दुसऱ्या व्यक्तीच्या क्लेश भ्रंशामध्ये परिवर्तन घडवून आणले. आता वात काही शंका नाही की भविष्यात विकसित होणारे दिव्य प्रेम मानवजातीच्या झालेल्या घटनांना बदलून सन्मार्गावर त्यांना घेऊन जाईल. मनुष्याने नेहमी सत्याच्या मार्गावर चालणे पाहिजे, व त्यातून उच्च गिःखरावर पोहोचून भरपूर यश मिळवण्याची योग्यता प्राप्त करून घेऊनी पाहिजे. हे आम्ही कधी विसरता कामा नये."

"आजोबा, सावित्री माझून तुम्ही आम्हांला सांगात तर खूप बरे होईल." एका मुलीने विनंती केली.

"पोढे झाल्यावर तुम्ही स्वतः हा प्रश्न सर्वज्ञ बाबा, त्यांचे मनन करा. आता मुळां तो श्रेय तुम्ही पाचू शकता. कदाचित् त्यांचा अर्थ आपल्याला भीट कळणार नाही, पण त्यांचा अद्भुत प्रभाव तुमच्यावर पडेल. एक वेगळ्या अनुभव तुम्हा सर्वांना मिळेल. श्रेष्ठ कविता कशी असते हे तुम्हाला कळून चुकेल." असे म्हणून देवनाथ उठून उभे राहिले व जायला निघाले.

चांदोबा

बिंदुसाराची चित्रकला

बिंदुसाराचा जन्म एका गरीब कुटुंबात झाला. श्रमंत वंशाचे अशी त्याची खूप इच्छा होती त्यासाठी करून त्याने दिवसरात्र कावाडकष्ट करून त्याने बरीच संपत्तीही जमवली. सर्व प्रकारच्या व्यासनापसून तो दूर राही तसेच कुठल्याही प्रकारच्या अनावश्यक खर्च करत नसे. त्यामुळे व्यापार करण्याइतकी संपत्ती त्याच्याजवळ गेल्या झाली सुरवातीला त्याने लहान प्रमाणात व्यापार सुरू केला व नंतर प्रगती करत करत मोठ्या प्रमाणात त्याचा व्यापार सुरू झाला. दहा वर्षांच्या आत तो करोडपती झाला. बऱ्याच वर्षांचे त्याचे स्वप्न आता पूर्ण झाले होते. त्याला दोन मुलगे व एक मुलगी होती.

बिंदुसारचे जीवन सुखसमाधानाने परिपूर्ण होते व त्याला कसलीही कमतरता नव्हती. त्याने आपल्या मुलीचे लग्न केले व ती तिच्या सासरी सुखाने नादत होती. दोन्ही मुलांबाही विवाह झाला व ते व्यापारही चांगला करत होते. हे सर्व मिळवण्यासाठी बिंदुसारने कावाडकष्ट केले होते,

खूप मेहनत केली होती. पण तरीही स्वस्थ बसून आराम करणे त्याला आवडत नसे. काही तरी करावे असे त्याचे अशांत मन त्यांना सोबत व्यापार करून तो कराऊन होता त्यामुळे तलित कलाचा अभ्यास करण्याचा त्याने निश्चय केला.

कविता लिहावी किंवा ऐक्यायी तर पावेच त्याला फारसे ज्ञान नव्हते. गायला शिकावे तर त्याच्या आवाजात बिसकुल गाडवा नव्हता. त्यामुळे त्याला आता एकाच कला दिसू लागली की ज्याला तो नैपुण्य प्राप्त करू शकत अशी ती म्हणजे चित्रकला.

एक दिवस त्याने आपल्या खोलीत बसून तऱ्हेतऱ्हेची चित्रे काढली. पण एकही चित्र त्याला परंत पडले नाही. त्याला वाटले की कुठलीही कला अभ्यास करून केव्हाही तिची साधना, प्रयत्नाः करणे, तपस्या हे केलेच पाहिजे. एक आडव्याभर तो खूप प्रयत्न करत राहिला. शेवटी एक दिवस त्याच्या मनासारखे चित्र तो काढू शकला. तो चित्र

एका सिंहाचे होते व ते पाहून तो अतिशय खुष झाला. त्याचे मन त्याला सांगू लागले की एक दिवस तो यशस्वी चित्रकार होणार व त्याला भरपूर प्रसिद्धी मिळणार.

ते सिंहाचे चित्र पाहून असताना त्याला वाटले - 'हे चित्र खूप आपण फार सुंदर काढलय, पण कुठल्याही कलाकाराला समाधान मिळत ते त्याच्या कलेच गुणगव जेव्हा इतर लोक करतात तेव्हा.' त्याला खूप वाटू लागले की घरच्या सर्वांना हे चित्र करे वाटने ते विचारून त्याचा अभिप्राय ऐकावा. पण तो जरा संकोची स्वभावाचा होता, त्यामुळे गप्प बसला.

विजयेंक विक्रम तो आपल्या खोलीतच बसून राहिला. त्याने कुणालाही पत्ता लागू दिला नाही की खोलीत बसून तो काय काय करतोय. त्यामुळे तो खोलीत बसून काय करतोय हे कुणालाही कळू शकले नाही. पण बिंदुसारला पूर्ण कल्पना होती की चित्र दाखवल्यानंतर काहीजण त्याची खोटी स्तुती करतील तर काहीजण त्याला नावे देतील त्याचा

खरा अभिप्राय जाणून घ्यायचा असेल तर ते चित्र कशाचे आहे व कोणी काढले आहे हे कुणालाही कळवं नाही पाहिजे असे त्याला वाटले.

विचार करून मग त्याने ते चित्र बाराच मध्यमगती डबलच्या टेबलावर ठेवले. ओ कोणी त्या चित्रविषयी बरोबर सांगेल त्याला शोध मोहता नक्षीय मिळतील असे त्याने जाहीर केले.

अथवा बिंदुसारची पत्नी आली व तिने ते चित्र पाहून "आपल्या नातवाने काढलेल्या वेव्हा बाकडचा रेषा दिसत आहेत" असे उद्गार काढले. ते ऐकून बिंदुसारला फार वाईट वाटले, पण आपले दुःख त्याने इतरांना दाखवू दिले नाही. मग त्याचे दोन्ही मुलगे आले व म्हणजे "अशा निरर्थक गोष्टीसाठी वेळ वाया घालण्याऐवजी व्यापाराकडे जास्त लक्ष दिले व अधिक पैसे कमावले तर बरे होईल," बिंदुसारला ते ऐकून खूप दुःख झाले.

संपन्न त्याच्या शाही मुलगे मिथे येऊन पोहोचल्या. मोठी स्त्र टेबलावरचा कागद पाहून म्हणाली "मला वाटते की कुणीतरी यशस्वी चित्रकार

चांदोबा

मंदेरा तिहींला आहे पण अहम खराब आहे, असंयच आहे व कुठल्यातरी गूढ भाषेन तिहींप्यामुळे काही समजत नाही धाकट्या सुनेने नकारात्मक खोके हलवत म्हटले - "तू मोठी आहेस पण तरी तुला काय आहे हे कळते नाही पण मला यादते की त्याच्यावर कुठलीही भाषा नाही नि अक्षर नाही ' तिचा बाटले आपले उत्तर ऐकून ससरा आनंदित होईल, बिंदुसागाची अवस्था थोडी कठिण झाली, विचित्र झाली धडपणे त्याला हसता येत नव्हते की रडता येत नव्हते, तो गभीरपणे म्हणाला, 'बॉम्ब मोह्या मिळवण्याची सोयला माझ्या कुटुंबातल्या कुणातही नाही असे दिसतेय " तिच्याला त्याचे दोन नेकर तिथे आले त्याला एक चित्र पाहून म्हणाला - "मला बाटले, या कागदात बिसा बांधून पुढीसाठी उपयोग केला असावा व त्यातल्या काही बिया फुटल्यामुळे त्याचा रंग या कागदाला लागला आहे. दुसरा नेकर हँसून म्हणाला - " तुझ्या मूर्खपणाचं मला हसू येतय, जर हा कागद पुढी बांधण्यासाठी वापरला असेल तर त्याच्यावर कागद दुमडलेल्या रेषा व धडपा दिसायला हव्या ना, या कागदावर तर तसे काहीच दिसत नाही "

त्या दोघांचे ते बोलणे ऐकून बिंदुसार धोखा उत्तेजित झाला त्याने आपल्या दुसऱ्या नेकराला

जानेवारी १००१

गोताबस म्हटले 'दोघांमध्ये तू थोडा हुशार बिसतोस, तुच सांग, हे शेंबळे आहे तरी काय? ' नेकर खूप होऊन म्हणाला "काय मालक, मला इतके पण सांगता येत नव्ही का? या कागदावर थोडा बेळ बिया ठेवल्या व नंतर काढून टाकल्या तेवढेच त्याची पुढी बांधलेली नाही "

नाराज झालेला बिंदुसार म्हणाला 'तुहू दे तुझी ही निरर्थक बडबड तशी, जा आपल काम कर दोन्ही नेकर तिपून गेल्यावर त्याचा पाच वर्षांचा नातू तेथे आला, तो कागद पाहताच म्हणाला - "आजोबा, आजोबा, कुणीतरी झाडाच हे चित्र खूप छान काढलय, मला हे चित्र पाहिजे ' चित्र हातात घेऊन तो डड करू लागला त्याचे ते बोलणे व तड पाहून बिंदुसारला अनिश्चय आनंद झाला आपल्या नागवाला प्रेमाने जवळ येत तो म्हणाला - "सिल्लला झाड म्हात्याने काय व क फडणार आहे? पण या कागदावर एक चित्र काढलय अस सांगणारा पहिला तूच आहेस त्यामुळे शंभर मोहरांच्या बक्षीसाचा अधिकार तुझाच आहे "

नातवाची पापी भेत तो म्हणाला निपुच उभी असा नवी लग्नाची वागळ व पुन खडखडून येवता कारण आता त्याला खरी गाष्ट कळली होती

चंद्रामामाचे खास मंदर

विसाव्या शतकातला भारत

स्वातंत्र्याकडे वाटचाल १९०१-१९२१

भारताच्या स्वातंत्र्याचा सुवर्णमहोत्सव साजरा झाला त्याला काय काळ लोटलेला नाही त्यावेळेस काढोमाने इंग्रजीची राजी लक्ष्मीबाई व इतरांच्या रोमहर्षक कथा तुम्हाला पुन्हा सांगितल्या होत्या १८५७ ची मगधा "जे या प्रबळींनी देशासाठी दिलेल्या प्राणहुतीची माहिती दिल्ली होती तेन्नाच्या पाच शतकांत म्हणजे पंचवीस वर्षांत जनतेच्या इच्छाआकांक्षांना मार्ग दाखवणारी कोणतीही सुसूत्र चळवळ अस्तित्वात नव्हती

निघतिचे फारसे कधीकधी विचित्र असतात एक माजी ब्रिटिश अधिकारी, मि ओ ओ ह्यूम याच्या हातुन अग एका सन्ध्येची बीज रोवले गेले जिथे लोक आपल्या देशाच्या भवितव्याबद्दल चर्चा करून निश्चित मार्ग देऊ शकतील । ही सल्या म्हणजे इंडियन नॅशनल काँग्रेस, १८८५ मध्ये स्थापन झाली भारतीय राष्ट्रीय एकात्मतेचे कार्य सुरू झाले हिंदुस्तानच्या जनतेच्या विचारांना बळण आणि मार्गदर्शन करणारे नेते होते बाल गंगाधर टिळक, गोपाळ कृष्ण गोखले, लाल लजपत राय आणि चिपिनचंद्र पास ।

चांदबा

हिंदी एकात्मतेचा प्रसार

सिमांच्या शतकाच्या सुरुवातीलाच हिंदुस्तानात दुष्काळ पडला. पंचवीस टक्के जनतेला दुष्काळाची झळ पोचली. शेतजमिनीचे क्षेत्र वाढवण्यासाठी एक पाहणी करणाऱ्या तज्ञाची समिती नेमण्यात आली. धान्यपेड्या सुरू करण्यासाठी आणखी एक समिती नेमली गेली.

हिंदुस्तानच्या राज्यकारभारात सुधारणा होणे ही भर दूधी गोष्ट होती. तरीदेखीच सामाजिक सुधारणांच्याबाबतीत हिंदी संस्थानांनी पुढाकार घेतला. उदाहरणार्थ, बंदोबाच्या गायबत्वाहानी बाळ विवाह प्रतिबंधक कायदा अंमलात आणला; आणि वियाहाच्या वेळी नवदेवाचे वय किमान सोळा व बघूचे वय किमान बाळ असावे असा कायदा लागू केला.

आठव्या शतकात परिभाषित पळून आलेल्या पारशी मठ अंमि हिंदुत्वात नु आपले नवे धर्मानते, आणि ते स्थानिक लोकांच्या बरोबरीने राष्ट्रीय व महत्वाकामांशी कार्यरत मिसळले. त्याच्या समजात अनेक दशभक्त निपाण झाले.

दादा

अमरावती डाटा ते एक प्रष्टे होते. हिंदुस्थानात उद्योगधंद्याची प्रगती व्हावी हे त्याचे स्वप्न होते. त्यांनी बिहारमधल्या साधवी गावात पहिला पोखर कोरविला सुरू केला. महा वर्षानंतर या कारखान्यात नाव राठा आयर्न फँड स्टील मिन असे पडले. साधवी गावात नाव जमशेदपूर झाले.

इंडियन नॅशनल कॉंग्रेसच्या वार्षिक

अधिवेशनाना एक पात्री प्रहिला मादाम भिका ईजी कामा नेमाने हजर राहत असत १९०४ साली त्या

जगप्रवासाला निघाला. भारतीय राष्ट्रीय भवनेचा प्रसंग करणं छ त्यांचा हेतू होता. प्रवासान बार्ड जर्मनीत स्टुटगार्ट येथे गेल्या होत्या. तिथे दुसऱ्या इतरनेशनल मोहालिस्ट काँग्रेसच्या अधिवेशनात त्यांनी तिरंगी झेंडा फडकवला. हाच झेंडा नंतर आपला राष्ट्रध्वज झाला. या झेंड्याला त्यावेळला उपस्थित असलेल्या शिष्यांच्या लेखिकेने भलामी हिती हाती लेखित हा नगर झालाच्या पेशेचन राज्यक्रांतिचा एक महत्त्वपूर्ण नेता होता. मादाम कामा या भारतीय संकलनसंग्रहाच्या आदिमाना मानल्या गेल्या.

१९०१ साली इस्लामधर्म सारवणे एडवर्ड मादीक

साल १०६ साली त्यांनी प्रथम हिंदुस्तानात भेट देली. तिथीत त्यांना हिंदुस्तानचे स्फाट म्हणून घोषित केले गेले. त्यांनी दुष्काळातून भागातल्या शेतकऱ्यांना कर्जापासून व्याजाची माफी दिली. बिहारमधल्या पृथ्वी या खेड्यात इतिरीधल श्रमिकचळवळीत सर्व ईन्टिटेन्सची स्थापना झाली. अन्ना ही मरणा दिवशीत असून तिचे नमस्कार इंडियन काँग्रेसमिन् आणि श्रमिकचळवळीत गिम्बर्ग रूपे केलेत आले.

- ब्रिटिशराज टाणगर पार्क कलकत्त्याच्या उत्तराला १३० फूट मी. अंतरावरच्या धानपुराच्या शांतिनिकेतन' ची स्थापना केली.

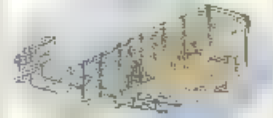
- भारतीय वनस्पतीशास्त्रज्ञ ज्योतीरामचंद्र बोस

यांनी बड-तच्या रंगधन सोला यर्ट मध्ये केलेल्या प्रयोगात प्रथमच वनस्पतींना

जीव असता, संवादना असताना व सगळी भावनाच्या चढउतारातून गताने हे आहोत केले.

जगांत इतरत्र .....

- अमेरिकेतल्या नार्थकरोलिनामध्ये राहणारे वधूती स्वन भगवतान्या 'फिट्टी हॉक' या विधानातून संक्षाल केले.

- हेन्री फोर्ड हा पण फोर्डक्याय मुलाग त्याने हिचा मोठगिचा क पद्धत अमेरिकेतल्या डेट्रॉईट गावात सुरू केली. अमेरिकन यंत्रयुगाच्या कार्ताची श्री सुरुवात मानले जात.

ब्रिटिशांविरुद्ध असंतोषाचे बारे

काँग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशनांत एक औद्योगिक प्रदर्शन भरवले जाऊ लागले. पहिले झाले १९०२ साली अहमदाबादला आणि दुसरे १९०३ साली मद्रासला।

इंडियन कॉन्फे-

रेटिड कायदा

१९०४ साली

अमलात आला

या कायद्यामुळे

जनतेमधे शेती,

उद्योगधंदे व पतंगड्या

यांच्या सहकारी मंथ्या

स्थापन करण्यास उत्तेजन मिळू लागले. त्रावणकोर सरन्याजामध्ये प्रथमच मोफत प्राथमिक शिक्षण मुलांना देण्यास सुरुवात झाली.

१९०५ मध्ये बंगालची फाळणी झाली. पूर्वे बंगाल (त्यात आसाम व डार्जिल ही राजधानी होती) आणि पश्चिम बंगाल (यात विहार व ओरिसा प्रांतांचा काही भाग आणि फलकता ही राजधानी झाली)। सरकारने ही फाळणी राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी केली आहे, असं समर्थन केले गेले. पण लोकाना मान वाटले की मुस्लीम लोकसंख्या जास्त असलेला भाग मुद्दामच कलकत्ता या राजधानीपासून दूर

करणपांत आला

साहचिकच जनतेत थाविरुद्ध असंतोष

उसळला ब्रिटिशविरोधी भावना चेतनल्या

बेत्या मगलीकडे

हरताळाचे लोण

पसरले आणि ब्रिटिश

सामानावर बहिष्कार

सुरू झाला स्वा

तंत्र्याच्या चळ-

वर्तीत आला

बंगाल आघा-डीवर

होता.

ब्रिटिश सरकारने पुणे, नागपूर, कानपूर व कोईमटूर इथे शेतकी कॉलेजेस सुरू केली. व शेती उद्योगास जास्त महत्त्व दिले

'बंदे मातरम्' हे

गीत १९०६ साली

कलकत्त्यांत काँग्रे-

सभ्या २२ व्या अधि

वेशनांत प्रथम गायले

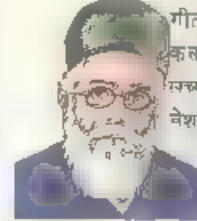
गेत त्यावर्षी

दादाभाई नौरोजी

काँग्रेसचे अध्यक्ष

होते. महामद अली

जीना हे एक सभासद म्हणून उपस्थित होते

नौरोजी

अरविंद घोष यांनी 'बंदे मातरम्' या गावाचे एक

इंग्लिश वर्त

माणपत्र सुरू

केले ब्रिटिश

साप्ताह्य

शाही चर्या

विरुद्ध लढा चालू

ठेक्या हा त्याचा मुख्य

हेतू होता

● पहिला फिलम (दुरिन) सिनेमा मानेक ही, सेठना यांनी सुरू केला. 'खिरताचे जीवन' हा चित्रपट ते बाखवीत असत

● पहिली भारतीय सर्वेस कंपनी 'मलबार ग्रॅंड सर्वेस' ही किंबेरी कुन्हीकणन यांनी सुरू केली

जगांत

इतरत्र .....

● आर्इन्स्टाईनने 'सापेक्षतावाद' हा सिद्धांत जाहीर बाबला

● जॉन स्टुअर्ट ब्लॅकटन यांनी पहिले कादून चित्र बनवले

विद्यार्थ्यांची स्वातंत्र्य संग्रामात उडी

हिंदी स्वातंत्र्यसंग्रामात १२ जानेवारी १९२१ हा दिवस फार महत्वाचा ठरला. मद्रासमध्ये लॉर्ड कॉर्नॉट यांनी पहिल्या विधानसभेचे उद्घाटन केले. कॉँग्रेसमधील मबाळ गटाचे कांही लोक या नमामात्राला हुजूर राहिले. लॉर्ड कॉर्नॉट यांच्या भेटीवरून लोकानी निदर्शने केली. लोकांचा हाच बुर पुढच्या वर्षी अल्लिप्पट ऑफ वेल्सच्या भेटीच्या वेळेसदेखील कायम होता. इतक्या सुवालाला काळी निशाण दाखवण्यात आली.

अहमदाबाद इथल्या कॉँग्रेसच्या अधिवेशनात

पोलेम चौकीस लढा केला आणि सर्वोपर शिष्यांना ठार मारले. आठवड्यानंतर कॉँग्रेस बर्किंग कमिटीची बैठक झाली. त्यात गांधीजींच्या सल्ल्यानुसार असहकाराची चळवळ राहिली.

कॉँग्रेसमध्ये फूट पडली आणि चित्तरंजन दास आणि मोतीलाल नेहरू यांच्या नेतृत्वाखाली स्वराज्य पार्टी पुरू केडी गेली. गयेच्या अधिवेशनात त्यांनी ठराव मांडला की हिंदी नगरांकानी लेनिस्तेटिव्ह कौन्सिलमध्ये प्रवेश

चित्तरंजन दास

मोतीलाल नेहरू

महत्मा गांधी

असहकाराची चळवळ सुरू ठेवण्याचा निर्णय घेण्यात आला. पंजाबमध्ये गुजरानवालात भरलेल्या विद्यार्थी परिषदेत विद्यार्थ्यांनी महाविद्यालये व विद्यापीठावर बहिष्कार घालावा आणि स्वातंत्र्यचळवळीत भाग घ्यावा असे ठरले.

१९२२ मध्ये कॉँग्रेसचे स्वयंसेवक व शेतकरी यांच्या सोन हजाराच्या जमावाने गोरखपूर जिल्ह्यातल्या चौमिर्झा येथे जमाव पागवयासोयी पोलीसांनी गोळीबार केला. खिडून जाऊन जमावाने

करावा आणि सरकारशी असहकार चालूच ठेवावा या ठरावाने राजाजींच्या गटाने विरोध केला.

- शान्तिविकेन आला एक जागतिक कोरिज फंडू बनला. निरंघ विविध भाषा घेई राहिल्या, समान वय व उमेद गावला जसयतः लेख वाचला याचे आता विश्वभरात विद्यापीठ भरत नम्रानत झाले.

राजकीय बहिष्कार घालून एके प्रजासत्ताक चालू करणे

महाभारत

दहा दिवस युद्ध करून युद्धाचात भीष्मपितामह घराशायी झाले ते सिखंडीच्याबरोबर युद्ध करीत मरले. म्हणून अर्जुनाने सिखंडीला पुढे ठेवून त्याच्यापाठीमागून बाणाचा वर्षाव केला व भीष्माना पाडले.

भीष्मपितामह खाली पडले, परंतु लगेच मरण पावले नाहीत. त्याच्या सान्या शरीरात वण घुसलेले होते. म्हणून जेव्हा ते पडले तेव्हा याचे शरीर जमिनीस टेकलेले मरले. त्या स्थितीत त्यांना तहान लागली तेव्हा अर्जुनाने बाण मारून पाताळगोला वर आणवले. अनार्यधन येईपर्यंत भीष्मपितामह आपल्या इच्छेनुसार बाणाच्या राज्येवर जिवंत पडून

राहिलेले होते. भीष्माच्या मंतर द्रोणाचार्याने करून सैन्याचा जेनापतीपद ग्रहण केले. त्यांनी पांच दिवसांपर्यंत युद्ध केले. त्यांनी पद्मच्यूहाची रचना केली. त्यात प्रवेश करून अर्जुनाचा पुत्र अभिमन्यू शत्रूच्या योद्ध्यां कडून मारला गेला. त्या वेळेस अर्जुन राणभूमीच्या दूरच्या भागात लढत होता. अभिमन्यूच्या पाठोपाठ इतर पांडव पद्मच्यूहांत शिरायला लागले. परंतु सैधव (जयद्रथ) ने त्यांना रोखले. त्यामुळे अभिमन्यूच्या मदतीला कुणीही जाऊ शकले नाही.

हे वृत्त कळल्याबरोबर अर्जुनाने प्रतिज्ञा केली की दुसऱ्या दिवशी तो जयद्रथाचा वध करील, त्याप्रमाणे अर्जुनाने दुसऱ्या दिवशी

जयद्रथाचा बध केला. त्यानंतर द्रोण व धृष्टद्युम्न यांच्यामध्ये अटीतटीने युद्ध चालू होते त्यावेळी युधिष्ठिराच्या तोंडून अश्वत्थाम्याचा मृत्यू झाला ही खोटी बातमी द्रोणांनी ऐकली व त्यांनी शस्त्रे खाली टाकली तेव्हा धृष्टद्युम्नाने ही संधि साधून त्याचा बध केला.

द्रोणाच्या मृत्यूनंतर कर्णाने कौरवसैन्याचे सेनापतीपद स्वीकारले. शत्र्याला आपला सारथी म्हणून नेमावे असे कर्णाने दुर्योधनाला सांगितले. शत्र्यानेही कर्णाचा सारथी बनण्याचे मान्य केले. कर्णाने घोर दिवस युद्ध केले हे दोन्ही दिवस, शत्रू कर्णाचा अपमान करत होता व सतत त्याला नाआमोव करत होता. दुसऱ्या दिवशी कर्ण अर्जुनावरोबर युद्ध करीत होता तेव्हा त्याच्या रक्षाचे चाक जमिनीत रुतले. कर्ण ते बघ ओढत होता तेव्हा

अर्जुनाने त्याला मारले.

कर्णाच्या मृत्यूनंतर शत्रू कौरवसैन्याचे सेनापती झाला. त्या दिवशीच तो युधिष्ठिरा बरोबर युद्ध करताना मारला गेला. अठराव्या दिवशी युद्ध समाप्त झाले. या युद्धात अठरा अश्विहिणी सैन्य मारले गेले. दुर्योधनाखेरीज त्याचे सर्व भाऊ युद्धात मारले गेले. दुःशासनाने भीमाने हावहात करून मारले, आणि सर्वांच्या देखत त्याने त्यांचे रक्त प्यायले.

या युद्धात दोन्ही दलांचे कित्येक हजार योद्धे मारले गेले. पांडवांच्या पक्षात पांडव, उग्रपांडव, युयुत्सु, सात्यकी, धृष्टद्युम्न आणि शिखंडी जिवंत होते.

युयुत्सु वृतराष्ट्राचा दायीपुत्र होता म्हणून युद्ध संपताने तो हस्तिनापुरात पळत गेला. कौरवांच्या पक्षाने अश्वत्थामा, कृपाचार्य, कृतवर्मा आणि दुर्योधन जिवंत राहिले.

युद्धाच्या शेवटच्या वेळेस कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा यांनी दुर्योधनावर स्वेष्ट शोधले. पण तो कुठेच दिसला. यापुढ्या खाद्यावर गदा घेऊन दुर्योधन एका मोठ्या सरोवरजवळ पोचला. कृतवर्मा, कृपाचार्य व अश्वत्थामा अजून जिवंत आहेत हे त्यांना ठाऊक नव्हते.

तलावाजवळ बसलेल्या दुर्योधनाजवळ गच्छ यंत्राचा णंचना. भाषण्या पराक्रमामळे व आपल्या पक्षातल्या सर्व योद्ध्यांच्या मृत्युमुळे दुर्योधन दुःखात मग्न होता. त्यावेळी सजयला माहून तो म्हणाला, 'आप या पक्षातल्या लोकांपैकी तू सोडून आणखी कुणी

वांचलेले नाहीत का? मझ्या पिताश्रींना जाऊन सांग की मी या तलावात लपून बसलो आहे.' अस म्हणून त्याने तलावात प्रवेश केला.

संजय दुर्योधनाकडून परत येत होता तेव्हा वारंत कृतवर्मा, कृपाचार्य आणि अश्वत्थामा यांनी त्याला पाहिले व विचारले "संजय दुर्योधना वृंठ आहे."

सजयने त्यांना तो तलाव दाखवून सांगितले की दुर्योधन जलस्तंभ करून त्या तलावात लपला आहे.

अश्वत्थामाला दुःख अनावर झाले, तो म्हणाला 'अरे, आम्ही जिवंत आहोत हे त्याला बहुतेक माहीत नसावे. आम्ही चौघेजण मिळून पाडवाना पराजित करू शकणार नाही.' त्यानंतर ते पांडवांशी युद्ध करायला गेले, पण ते रणभूमीत पोचोपर्यंत आधार पडला. कौरवांच्या शिबिरांतल्या स्त्रियांना सेवक हस्तिनापुरात घेऊन जात होते. युद्ध समाप्त होनाच पांडव कृष्णाबरोबर दुर्योधनाला शोधू लागले. दुर्योधनाचा बध करणे हा त्यांचा संकल्प होता. शेवटी त्यांना कळले की दुर्योधन तलावात लपला आहे. ते सारांजण निघे येऊन पोचले. युधिष्ठिराने दुर्योधनाला सांगितले "तुझा वंशाचा भिनाश झाल्याने तू आपले प्राण बाचवण्यासाठी आता तलावात लपला आहेस होय? हा तर घडघडीत अन्याय आहे. तू बाहेर येऊन आमच्याशी युद्ध कर. दुष्ट्यासारख्या अहंकारी माणसाला असला भेकडपण शोभत नाही. आम्हाला पराजित

केल्याखेरीज तुझा राज्यावरचा अधिकार सिद्ध होणार नाही. ये बाहेर, आणि कर आमचा पराजय!'

'मला राज्याची आवश्यकता नाही. तुम्ही त्यावर राज्य करा.' दुर्योधनाने उत्तर दिले.

'तुझ्याकडून मला राज्य वान सको आहे आणि वान करायला तुझ्या हातात राज्य राहिलय तरी कुठे? आम्हाला हरवून राज्य घेऊन टाक. नाहीतर आमच्याकडून पराभव स्वीकार कर,' युधिष्ठिराने म्हटले.

पांडवांच्या या तिखट शब्दांनी दुर्योधन सतापला व तलावाच्याबाहेर आला. त्यावेळी दुर्योधनाने भीमाच्याबरोबर गदायुद्ध केले. त्या युद्धात भीमाने दुर्योधनाच्या जांघेवर गदेने प्रहार केले. त्यामुळे दुर्योधन घायाळ होऊन खाली पडला. पण तो मेल नव्हता. तेव्हा कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा

त्याच्याजवळ आले त्याची दुर्दशा पाहून त्यांना फार बु खे झाले अश्वत्थामाने दुर्योधनासमक्ष प्रतिज्ञा केली की त्याच रात्री तो पांडव आणि अरुहेले सारे पाचान याचा वध करील यावर प्रसन्न होऊन दुर्योधनाने अश्वत्थाम्याला आपला सेवापती नियुक्त केले. त्यानंतर ते तिथं योद्धे तिथून निघाले आणि पांडवाच्या शिबिराजवळ जाऊन एका जागी लपून राहिले. निर्ये दार जंगल होत त्यात एक हजार पारंभ्या असलेले वडाचे झाड होते त्या झाडाखाली त्या तिघांनी थोडी विश्रांति घेतली अश्वत्थामाने निज्ज्वापुर्वी आपल्या शत्रूचा अन्यायाने वध करण्याचा निश्चय केला कारण पांडवांनीदेखील या युद्धात अनेक प्रकारे अन्याय केलेले होते

त्याने यासाठी कृपाचार्य व कृतवर्मा यांचे मन वळवले तेव्हा त्यांना बरोबर घेऊन तो मध्यरात्री पांडवाच्या शिबिराजवळ येऊन पोचला कृपाचार्य आणि कृतवर्माला त्यांनी शिबिराच्या दारावर उभे केले हातात तलवार घेऊन तो आत शिरला प्रथम त्याने धृष्टद्युम्नाला उठवले आणि त्याला तलवारीने ठार मारले. तो आवाज ऐकून काहीजण जागे झाले व अश्वत्थामावर तुरुन पडले पण त्याने सर्वांना मारले नंतर या तिघांनी मिळून शिबिराला आग लावली. हे वृत्त दुर्योधनाला कळवण्यासाठी ते तिथून निघाले

त्या रात्री पांडव शिबिरात नव्हते जर असते तर ते अश्वत्थाम्याच्या हातून मेले तरी असते, किंवा अश्वत्थामाने केलेले हे भीषण हत्याकांड त्यांनी थांबवले असते

कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा जेव्हा दुर्योधनाजवळ पोचले, तेव्हा तो शेंवटच्या घटका मोजत होता या तिघांच्या तोंडून उपपांडव वगैरेच्या मृत्यूची वार्ता ऐकल्यानंतर दुर्योधन प्रसन्न झाला आणि त्याने मान ठाकवी

युद्धांत विजयी होऊनदेखील, आपले पुत्र आणि नसोवाईक अश्वत्थामाच्या हातून मरण पावले हे ऐकून पांडव, द्रौपदी वगैरे अत्यंत दु खी झाले भीम संतापाने चिडला व अश्वत्थाम्याचा वध करायला निघाला तेव्हा द्रौपदी म्हणाली, 'मी ऐकलय की अश्वत्थामाच्या डोक्यावर एक मणी आहे.

त्याचा वध करून तो मणी नृ पला आणि दिल्यास तर मला खूप आनंद वाटेल "

हे ऐकून भीम धनुष्यबाण घेऊन त्यानून निघाला हे पाहून कृष्णाने भीमाच्या पदतीरागडी अर्जुनालादेखील बरोबर जाण्यास सांगितले कृष्णाच्याबरोबर युधिष्ठिर आणि अर्जुन एका दुसऱ्या रथांत चढून निघाले ते तयकरच भीमाच्या पाठोपाठ पोचले पण ते भीमाला परत बोवावू शकले नाहीत

जेव्हा ते गंगाकिनार्यावर पोचले, तेव्हा व्यासमहर्षी, त्यांचे अनुयायी असलेले काही ऋषी व त्यांच्याबरोबर असलेला अश्वत्थामा त्यांना दिसला अश्वत्थामाचे शरीर धुळीने भरलेले होते व त्याने वल्कल नेसली होती. अश्वत्थामाला पाहून भीमाने भयंकर गर्जना केली भीम आणि त्याच्यामगून येणारे कृष्ण, युधिष्ठिर व अर्जुन याना पाहून अश्वत्थामा चकितच झाला काय कराव ते त्याला समजेना. तेव्हा त्याने आपल्या मित्याकडून भिळालेल्या ब्रह्मशिरी नावाच्या अस्त्राला आपाहून केले त्या अस्त्राचा प्रयोग करताना तो म्हणाला, 'अपांडव होऊ दे.' त्यावर कृष्णाच्या प्रेरणेने अर्जुनाने पण त्याच अस्त्राचा प्रयोग केला दोन्ही अस्त्रांनी भयंकर 'पान', आग आकांत, एकमेकांशी टक्कर दिली

तेव्हा व्यास व नांद पुढे आले त्यांनी दोघांना समजावले की त्यांनी आपापली अस्त्रे परत रातवावीत अर्जुनाने आपले अस्त्र परत बांतावले परंतु अश्वत्थाम्याला मात्र हे शक्य झाले नाही. त्याने व्यासमहर्षींना दीनवाणेपणाने सांगितले

सांगितले, 'महात्मन, मी भीमाला पाहून धावरून या अस्त्राचा प्रयोग केला आहे. पण मला हे अस्त्र परत पोवापला येत नाही तेव्हा हे जाता पाडवाचा नाश करूनच सोडील

हे ऐकून कृष्ण म्हणाला, 'ठीक आहे या वेळेला पांडवाचा अकुर उत्तरेच्या गर्भात आहे तू आपल्या अस्त्राचा प्रयोग त्याच्याक कर "

शेंवटी ऋषींनी असा समझौता केला की अश्वत्थामा आपल्या डोक्यावरचा मणी काढून अर्जुनाला देईल व अर्जुन त्याला सोडून देईल तेव्हा अश्वत्थाम्याने आपल्या डोक्यावरचा मणी काढून अर्जुनाच्या हातांत दिला व तो जगतात तपस्या करायला निघून गेला भीमाने तो मणी नेऊन द्रौपदीच्या हातात दिला, व तिला समजावले की नृ आनंद काळजी करू नकोपर द्रौपदीने तो मणी युधिष्ठिराच्या मस्तकाला धारण करण्यास दिला

तिकडे हस्तिनापुरात आपल्या शंभर पुत्रांच्या मृत्युमुळे धृतराष्ट्राला अपार दुःख झालेले होते. संजयने त्याला समजावले, 'फक्त तुझे पुत्रच का? अठरा अक्षौहिणी सेनेचाही विनाश झालेला आहे. जगातले सारे राज्य मरण पावले आहेत. त्या सर्वांचे अंतिम संस्कार केल्या आहेत.'

धृतराष्ट्राच्या फाळेपाठ गांधारी, कुंती आणि अनंजनाच्या इतर किर्या रडतडडत पुढेभूमीपर्यंत येऊन पोचल्या. ही गोष्ट समजल्यावर पांडव, कृष्ण, सात्वकी आणि युयुत्सुला बरोबर येऊन तिथे आले.

युधिष्ठिराने धृतराष्ट्राला नमस्कार केला आणि बेटायला आलेल्या सर्व लोकांची त्याने विचारपूस केली. धृतराष्ट्र आपल्या अंग जळफळत होता. त्याने प्रथम युधिष्ठिरासो असिगन देऊन जवळ घेतले. नंतर भीमाला जवळ घेण्यासाठी तो पुढे येऊ लागला. तब्या कृष्णाने चटकन भीमाला पाठीमागून ओढले आणि भीमाचा लोखंडी पुतळा पुढे सरकवला. धृतराष्ट्राने आपली सारी शक्ती एकवटून त्या

पुतळ्यालाच भीम समजून मिठी मारली. त्या पुतळ्याचा चक्षाचूर झाला. जर त्या पुतळ्या ऐवजी प्रत्यक्ष भीम तिथे असता तर तो निश्चित मेलानेच असत. कारण आधीच्या धृतराष्ट्राची ही शक्ती हजार हत्तींच्या बळाडवकी होती. म्हणून तोखड्याच्या पुतळ्याचा चुरा करताना त्याच्या नाकारांदातून रक्त आले. य तो खाली पडला. त्यानंतर तो नाटकीयपणे रडू लागला व म्हणाला

'अरे भीमा! काय रे झाल तुला?'

यावर कृष्णाने धृतराष्ट्राला समजावले, 'राजन्, काळजी करू नका. तुम्ही भीमाला नव्हे, परंतु लोखंडी पुतळ्याला मिठी मारली होतीत, नि त्याचा घुरा झाला.'

ही भूर्ती दुयेंधनाने आपल्या गदायुद्धाच्या सरावांसाठी बनवलेली होती.

त्यानंतर कृष्णाने धृतराष्ट्राचे सान्त्वन केले. आता पांडवांच्या खेतीज मला आणखी कांण पुत्र उरले आहेत रे?' असं म्हणून धृतराष्ट्र भीम, अर्जुन, नकुल व सहदेवांच्या शरीरावरून हात फिरवू लागला.

अष्टावधान

अवधानी पांडित्यामध्ये आपल्या बहिलापेक्षा दोन पावले पुढेच होत. त्याच्या बहिलांनी खो तर त्याचे नाव सद्धानंद ठेवले होते, पण अवधान विध्योमध्ये असाधारण प्राविण्य दाखवल्यामुळे सर्वजण त्याला अवधानी म्हणूनच हाक मारीत.

अवधान विद्येत अष्टावधान अतिशय कठीण व गंभीर आहे. ज्ञातावधानात त्याच्या चारी पानूना शिभर विद्वान बसतात. एकेकजण एकेक प्रश्न विचारतो व त्याचे उत्तर पद्यान दाखे लागून शाघराप्रमाणे एक पद्यात चार ओळी असतात. व ती अवधानीला एकाचवेळी सांगायची नसतात. प्रथम प्रत्येक पद्यातून एक पद सांगायचे असते. यरंघ कोणी कोणता प्रश्न विचारला आहे हेही नक्षान ठेवावे लागते. व प्रत्येकाला दोन पदे एकवामाची असतात. याप्रमाणे तिसरे व चौथे पद एकवल्यानंतर शेंबटी बरोबर बसलेल्या सर्व विद्वानांना चारी पदे एकवामाची असतात. या

सर्वांसाठी स्मरणशक्ती, बुद्धिमत्ता व पांडित्य यांची अत्यंत गरज असते.

ज्ञातावधानातून अष्टावधान तोंग पर्वी कठीण व किंष्ट्र आहे. पण अवधानीच्या चांगे वाजूना विविध प्रकारचे प्रश्नांचे प्रश्न विचारण्यात यात पंडित असतात, त्यांना पुच्छक म्हणतात. हे पुच्छक त्याला वाटेत ते प्रश्न विचारून त्याच्या बुद्धिमत्तेची परीक्षा घेतात. एकजण काहीतरी कठीण प्रश्न पडून वाट कशी काढायची ते विचारतो तर दुसरा कुत्रात अवधानीला हळूवार स्पर्श करत राहतो. त्रिमय झाडांतरी फावत प्रश्न विचारून त्याचा वेळ दवडू पडतात. तर चौथा त्याच्यासमोर पुढापाक येतून त्याला रथ पाल्यातून रंभागला वनत पाल्या विद्वान चौसष्ट अक्षरे असलेला श्लोक वाचत राहत परतु हा श्लोक क्रमाने वाचला जात नाही त्याच्या मनात असत नसे तो वाचत जातो म्हणजे प्रथम पंचविसावे अक्षर, श्रग अष्टावे, मग पहिले, अ

त्याला कलं वाटेत तसे तो शेतत नातो सहसा पंडित मध्येच काळ्य वाचायचे थांबवतो व त्याठिकाणी अवधानी कुठल्या पद्याचा उपयोग करत करतो इकडे तक्ष ठेवतो. त्यामुळे त्याचे पद योग्य नाही त्याला दुसरे पद कसे पुरक असेल याचा अदखल वाघतो. सानथा विद्वान अधून मधून घन वाजवन राहतो. आठवी व्यक्ती व्याकरणासंबंधी प्रश्न विचारत राहतो अशा रितीन ते सर्वजण त्याची एकग्रता भंग करत राहतान शेंबटी अवधानीने या सर्वांना चातुसनि कौशल्यपूर्ण ठेवते. यामची असतान फुलाचा स्पर्श अगला किती वेळा झाला हे त्याला बरोबर सांगणे लागते, फालतू प्रश्नांना सुक्तीने उत्तर द्यावे लागते. बुडी वळं छेळणाऱ्या प्रतिस्पर्ध्यांचे डाय उलटून पडतील अशी चाल छेळावी लागते. शनोकातल्या सर्व

अक्षरांची आठवण ठेवून तो योग्य क्रमात तावून बरोबर श्लोक सांगताना लागतो, तसेच घट। कितीवेळा वाजवली व व्याकरणाविषयी विचारलेल्या प्रश्नांना योग्य उत्तर दाखे लगते. एकाच वेळी आठ भिन्न कार्यांना योग्य रितीने समाळण्याची क्षमता असलीपाहिजे असे अतिशय कठीण व किंष्ट्र अष्टावधान सहजपणे करण्याची क्षमता अवधानीमध्ये होती त्याच्या ह्या प्रतियेचे सर्वांना आश्चर्य व कौतुक वाढत असे.

त्याच्या बहिलांनी पांडित्यात परिपूर्ण असलेल्या अवधानीचा विवाह काण्याची इच्छा प्रगट केली श्रीधाम येथे राहणारी सुमती अवधानीची पत्नी ध्यायला योग्य मुतगी आहे असे त्यांना कटत होते. पण अवधानीला इतक्या लवकर विवाह करायची इच्छा नव्हती त्याला वाटे की पत्न्या विद्वान

चांदबा

९

जानेवारी २००९

मनोहर शुक्ला

मुलाशी आपला विवाह झाल्यास रोज तिच्यामोर साहित्यिक विषयांचा चर्चा करता येईल व अधिकाधिक ज्ञान प्राप्ती होऊ शकेल. बत्ची कामे व स्वयंपाक करायला कुणी बाई ठेवता येईल."

एक दिवस अवधानीचे वडील त्याला म्हणाले, "हे बंधू बाळा, घस्व्या कामाचा नोकर ठेवला किंवा स्वयंपाकाचा बाई ठेवली तर तें घर, घर राहत नाही. एक खानाबदल होईल, ज्याने त्याने आपले काम केले तसेच तें घर होऊ शकते. विवाह झाल्यानंतर पती-पत्नीने एक तुसऱ्यांच्या मदतीने घरचे काम प्रेमने केले पाहिजे. साहित्यिक चर्चा हे जीवनाचे एकमात्र लक्ष्य असे समजण्याची चूक करू नकोस, तसे असतं तर कुलांनी बाग बहाल्या नसत्या व फळांनी वृक्ष फोफावले नसते."

अवधानी म्हणाला - "आपण म्हणता ते बरोबर आहे पण ते सामान्य लोकांना योग्य वाटेल, माझ्यासारख्या पंडिताला नाही. मी अष्टावधानी

आहे. माझी पत्नीही माझ्यासारखी विद्वान, सर्व विद्येत निपुण असावी अशी मी अपेक्षा केल्यास त्यात काय चुकलं?" अवधानीच्या वडिलांना माहित होते की त्यांचा मुलगा केवळ शाब्दांत पंडित आहे पण व्यावहारिक ज्ञानात तो अज्ञान आहे. ते हसत म्हणाले - "एकदा तू सुमतीला पाहून ये. तुला ती मुलगी प्रसन्न पडली नाही तर मग दुसरी मुलगी वाहू या." सुमती दिसायला अतिशय सुंदर होती. अवधानीने गिला वडिलांपास त्याला नी नक्कीच आवडेल असे त्याच्या वडिलांना वाटत होते.

वडिलांची आज्ञा शिरसावंच मानून अवधानी सुमतीला पहायला तिच्या गांवी गेला. सुमतीच्या वडिलांनी प्रेमाने त्याचे स्वागत केले, नंतर मुलीला सोलावून ते म्हणाले - "हे बंधू सुमती, हा माझ्या जवळच्या मित्राचा मुलगा अवधानी. इकडे चार पांच दिवस राहील, त्याचे चांगले आदरातिथ्य कर, काही कामे पडता कामा नये."

सुमतीचे सौंदर्य पाहून अवधानी आश्चर्याने पकड झाला, ती थोडा वेळ तिच्याकडे मुसला बघतच राहिला, त्याला समजतं की सुमतीच्या वडिलांनी जाणूनबुजूनच त्याचे आदरातिथ्य करायला तिला सांगितले आहे, कारण त्यामुळे ती दोघेही एक दुसऱ्याच्या जवळ येतील. त्याच्या मनात निबार आला - "मला सौंदर्यात काही रुची नाही, मला माहिजे बुद्धिमत्ता! ते ह्या लोकांना स्मजतच नाही, परत जातना ह्या लोकांना स्पर्शपात्रे तसे सांगता येईल."

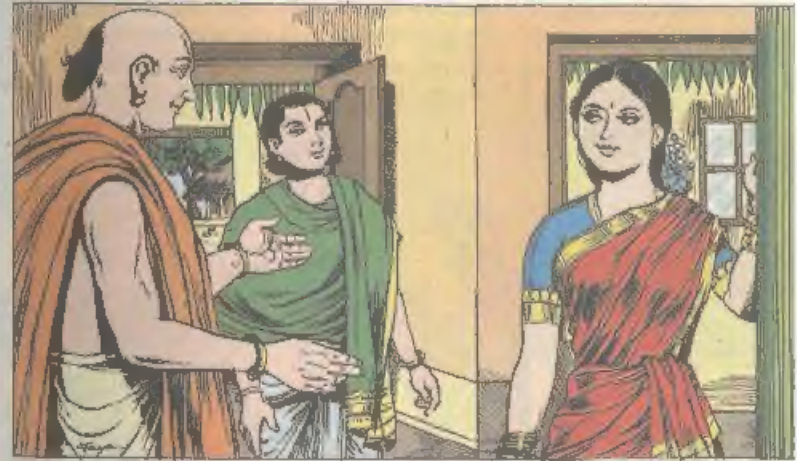
पण दुसऱ्या दिवशी सुमतीच्या वागण्याने तो तिच्याला मुग्ध झाला, त्याला वाटले की आपला अंदाज चुकीचा आहे.

सुमती भल्या पहाटिच उठते, आंगणात काळूत सूर्य स्वच्छ करते. वय झालेल्या आजीला पलंगाशी जाऊन नियमित औषध देते. पूजेचे सर्व सामान गोळा करून तयार ठेवते. स्वयंपाकात वडिलांना हवी ती मदत करते. सकाळी सर्वांना न्याहारी देऊन झाली की तळ्यावर जाऊन पाणी घेऊन येते. वडील व मोठ्या भावाला काय हवे, नको ते पाहते.

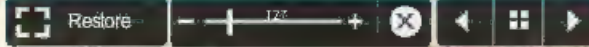
मोठ्या भावाचा मुलगा तिला नको ते प्रश्न साखा विचारत राहता, पण ती त्याला शांतपणे उत्तर देते व त्याला समजावून सांगते. मोठ्या भावाच्या छोट्या मुलाला शोणवण्यासाठी अंगई गीत म्हणते. प्रॉ कोणी आल्यास त्यांची विचारपूस करून त्यांची मदत करते. इतके सर्व झाल्यावर अवधानीला काय हवे नको ते पाहते, अधून मधून

आरशांत पाहून आपला चेहरा, केस नीट करते. सदैव खळखळून हंस्तो, कोणी गंमत म्हणून तिची टिंगल केली तर योग्य म्हणीचा उपयोग करून ती त्याचे तोंड बंद करे. तिची ही सर्वांशी वागण्याची पद्धत अवधानीला आवडली, तो तिच्यावर मुग्ध झाला व त्याला वाटले की सुमती एक योग्य मुलगी आहे.

संध्याकाळी सुमती अवधानीला गांव दाखवायला घेऊन गेली. तिने गांवाची वैशिष्ट्ये सांगितली, विष्णुमंदिर दाखवले, ऐतिहासिक स्थळांविषयी माहिती सांगितली. अवधानीने तिच्या या सार्वधिक ज्ञानाची स्तुती करत म्हटले - "तू तुझ्या गांवाविषयी इतकी सगळी माहिती दिकीस प्रज मला माझ्या गांवाविषयी काहीच माहिती नाही."

सुमती हंसत म्हणाली - "तुम्ही उगीच माझी स्तुती करत आहात. तुमच्या पांडित्यापुढे आणि बुद्धीगुण्यापुढे माझं ज्ञान अगदी शून्य आहे. तुम्ही आता तुमच्याविषयी संताप, मला ते बाणून ध्यायची खूप इच्छा आहे."

अवघाताने तिला आपल्या अष्टावधानाविषयी सविस्तर सांगितले. सुमती ते सर्व कान देऊन ऐकत होती. नंतर अवघातीने आपल्या हातातले कंकण तिला दाखवत म्हटले - "हे सोन्याचं कंकण मला माझ्या अष्टावधानाबद्दल मिळालं आहे."

सुमतीने एक दीर्घ श्वास सोडत म्हटले - "मला ही संधी कधी मिळणार देव बाणो!"

"सुमती, मी वियसभर तुम्ही बुद्धिमाना पहात आहे. तू जे काही करत आहेस, ते अष्टावधानांपेक्षा अवघड आहे. तुम्ही स्मरणशक्ती, सहनशीलता व काम करण्याची क्षमता अदभुत आहे. तुम्ही इच्छा असेल तर एका वर्षाच्या आत ही कला मी तुला शिकवेल आणि तुला पंडिता बनवून की तुम्हाशी लग्न करेल." अवघाती म्हणाला.

सुमती नकारात्मक बंडेकें हलवात म्हणाली - "नाही, मला अवघाती कायदे नाही. सोकांना आनंद देणे ही उत्तम व श्रेष्ठ कला आहे ते मला माहित आहे. पण मला सोकांच्छ गरजेच्या वेळी त्यांना मदत करण्यातच जास्त आनंद मिळतो. त्यामुळे मी घरीच राहून घरच्या सर्व लोकांना मदत करते."

तिचे हे बोलणे ऐकून अवघाती थक्क झाला. तो म्हणाला - "तुम्ही म्हणणं अगदी बरोबर आहे. माझी विद्या केवळ मनोरंजनासाठी व वेळ घालण्यासाठीच आहे. तर तुम्ही विद्या दुसऱ्यांना सुख देण्यासाठी व दुसऱ्यांना विश्रंती देण्यासाठी आहे. माझ्या अष्टावधानांपेक्षा तुम्ही अष्टावधानांच श्रेष्ठ आहे. तुला माझ्यासारखे पंडिता कावे ही माझी इच्छा योग्य नाही. खरं पाहता हे सुचणं कंकण घालून घ्यायला तूच योग्य आहेस." असे म्हणून त्याने आपल्या हातातले कंकण काढून तिच्या हातात घातले. नंतर काही दिवसांतच त्या दोघांचा विवाह झाला.

चंदामामा प्रस्तुति

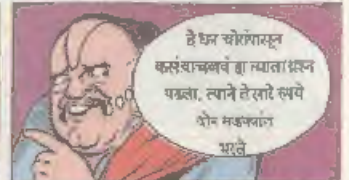
परोपकारी समीर

चित्र : कणि

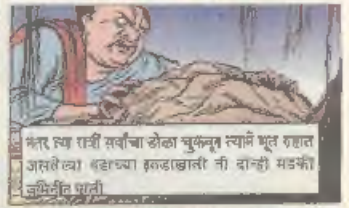
भुताचे नाटक

मेढऱ्यामुळे मीला गोष्टी एक लाखकड होत्या. त्याचे बरेच पैसे कमालचे होते. आपला मुलगा गोविंद घड्यासाठी ती संपत्ती ठेवून मी मरण पावला. गोविंदने कोखी पेटी उघडली आणि त्यातले पैसे पाहून तो आनंदाने फुलत गेला.

हे धन चोरोसारखे कसं वाचवणं हा त्याला ध्येय पडला. त्याने ते सारे रुपये दोन मंडणीत भरले.

नंतर त्या रात्री सगळ्या डोळा चुकवून त्याने भूत वहात असलेल्या बंडाच्या झाडाखाली ती दोन्ही मंडणी जमिनीत धाटी.

मी भूत आहे असें नोंदक फलन सध्याच घालून पाळून मनीस. मला मला घन सुखित उल्लेख.

HRI !
HRU !

भुतासारखे पांढरे कपडे गुंडळून तो वेडेभकडे अनाज बसली. त्यामुळे सोकांना विकण्याचा त्याचा हेतू सफल होई. पुढून कुणी हातातच अनाज, रोख राज शास्त्री की गोविंद झाडाखाली यायला.

मुलाचा निर्णय

अफ्रिका देशाच्या एका जंगलाजवळ डोटुन नांवाचा एक शनि माणूस (ह्यायचा, जंगलातली नांकडे तोडून ती आपला उदरनिर्वाह करायचा. त्याला टुंडी नांवाचा एक मुलगा होता. टुंडी दिवसेंदिवस मोठा होत होता. ते पहाताना त्याचे मन आनंदाने भरून जायचे. टुंडी बाप वषाचा झाला. त्याला आशा होती की आता टुंडी आपल्याला हातभार लावू लागेल व आपले आयुष्य आरामशीर जाईल. आता टुंडीसुद्धा आपल्या वडिलांवरील जंगलात जाऊ लागला व नांकडे तोडण्यात वडिलांना मदत करू लागला.

एके दिवशी डोटुन आजारी पडला. तो खाटेवरून उठू शकत नव्हता, म्हणून त्याने आपल्या मुलाला जंगलात जाऊन लाकडे तोडायला सांगितली. टुंडी आपल्या वडिलांच्या आदेशाप्रमाणे जंगलाकडे निघाला. रस्त्यात त्याला त्याचा एक मित्र दिसला. बराच वेळ त्याने तिथेच आपल्या मित्राबरोबर खेळण्यात घालवता, दुपारी परत

जायच्या आधी त्याने थोडी लाकडे तोडली व तो घरी परतला.

ते पहाताप डोटुन जलेशय संतापला. त्याने तामीट त्वरात म्हटले. "तू अगदी कुचकामाचा आहेस, तू कोणत्याही कामाला लायक नाहीस, इतकी कमी लाकडे आणलीस, झाली काय होणार? आज जर लांकडे नाही विकली, तर उद्यां काम खाणार ? खेदी कशी करणार?" तो टुंडीला रागवला व त्याला चांगला मार दिला. विचारा टुंडी रडत रडत घराबाहेर निघून गेला. "जा, चातला हो, घरांत पाय ठेवलास तर तेंगड्या मोडून टाकीन. अरे, स्वतःला समजतोस काय?" ओरडून ओरडून डोटुन दमला व पांघरूण धेऊन झोपून गेला.

टुंडीला काळत नव्हते काम करावेत ! तो जंगलाच्या दिशेने चालू लागला. दूर गेल्यावर तो थकला. त्याला भूक लागली. भुकेने तो व्याकुळ झाला. तो एक पाऊलसुद्धा पुढे टाकू शकत नव्हता. तो विचारा एका झाडाखाली झोपून गेला.

संध्याकाळ झाली एक व्यापारी आपल्या नौकरांसह शाह्यांतून आपल्या गांधी परतत होता. त्यांनी झाडाखाली झोपलेल्या त्या मुलाला पाहिले त्यांनी त्याला उठवले व विचारले "तू कोण आहेस?" या पर जंगलात असा कां झोपला आहेस? तेही अशा प्रस्नां वेळी ?"

"मला घरदार नाही, मला घरच भूक लागली आहे." टुंडी ने दुःखी आघांनात उत्तर दिले. व्यापाऱ्याने त्याला कांही पोक्या दिल्या. पोक्या खाऊन त्यावर तो पाणी प्यायला. व्यापाऱ्याच्या मनाने त्या अगावाबद्दल कणव निर्माण झाली. त्यालाही मुलाबाळ नव्हतं. तो टुंडीला आपल्याबरोबर घरी घेऊन गेला.

दुपार झाली तरीही मुलगा घरी परतला नाही. आता डोटुनला काळजी वाटायला लागली. त्याला वाटले उगाच त्याला मी फार बोललो. त्याची काळजी वाढत होती. दिवसाभरात दिवस गेले, परंतु मुलाचा कांही पता वांगला नाही. मोठ्या बेचेनीत तो आपल्या मुलाची बघ पहात दिवस काढू लागला.

इकडे व्यापारी टुंडीला आपल्या मुलाप्रमाणे वाढवायला लागला. त्याने आता व्यापारातले पारकावे शिकव घेतले. त्याचे दिवस आरामात जात होते. त्याला कशाचीही काळजी नव्हती. तरीही जेव्हा त्याला त्याच्या आई वडिलांची आठवण मायची, तेव्हा तो फारच दुःखी व्हायचा. त्यांची आठवण काढत तो दूर कुठे तरी एकटा बसायचा. तो आपले आईवडिल व घर यांना विसरू नव्हता.

व्यापाऱ्याच्या बायबोला सुद्धा टुंडी फार आपडायचा. कारण तो इमानी व विश्वासू मुलगा होता.

तीही आपल्या स्वरूपा मुलाप्रमाणे त्याचे श्रम करायची व सरख्या आईसारखे त्यावर प्रेम करायला लागली. अशीच कांही वर्षे गेली.

एके दिवशी डोटुन जंगलात स्पाण्डलेला हत्तीचा दांत शहरांत विकून पात चावला होता. तेव्हा त्याच्या मुलासारखा दिसणाऱ्या एका तरुणाला पाहून तो ओरडला. "बेटा, धांव." थोडेस्यार थांबला. जवळ जाऊन त्यांनी त्या तरुणाला निरखून पाहिले आणि म्हणाला "तू टुंडीच आहेस ना, माझा हवलेला मुलगाच ना?"

टुंडी थोड्यावरून उतरला आणि म्हणाला, "हो मी टुंडीच आहे." असे म्हणून त्यांनी आपल्या वडिलांना नमस्कार केला आपल्या पुढ वडिलांची दशा पाहून टुंडीला फार दुःख झाले. तो म्हणाला "बाबा, आता मी ज्या घरांत रहातो तिथे माझ्याबरोबर चला कांही दिवस विधांति घेऊन परत जा." डोटुनने मुलाचे म्हणणे ऐकले.

दोघे व्यापाऱ्याच्या घरी पोचले. टुंडीने व्यापाऱ्या-शी आपल्या वडिलांची ओळख करून दिली. व्यापाऱ्याने त्याला फार चांगली वागणूक दिली. सकाळी घरी परत जाताना डोटुन व्यापाऱ्याला

एक आफ्रिकन लोक कथा

चंदोबा

63

जानेवारी २००१

म्हणाला "मी माझ्या मुलाला माझ्याबरोबरच परी येऊन जाणा आहे."

"हे करी बरे शक्य आहे मित्रा, आता तो तुझा नाही, माझा मुलगा आहे. तू तर त्याला घराबाहेर काढते होरोस, जेव्हा मी त्याला आत्मग दिला, परी आपले, त्याचे पालन पोषण केले, तेव्हा त्याला घर नव्हते, आता हेच त्याचे घर आहे." व्यापारी त्याला नम्रपणे म्हणाला. "देवाच्या दयेने मला माझा मुलगा परत मिळाला. हे खरे आहे की मी त्याच्यावर रागावलो आणि तो घर सोडून गेला, परंतु वापलेकामधे अशी भांडणे तर होतच असतात. हे तर आजी माझजिंकच आहे."

अशा प्रकारे त्या दोघांमध्ये या विषयावर बरीच चर्चा झाली. शेवटी व्यापारी म्हणाला, "या समस्येवर तोडगा आहे, टुंडीला येथे रहायचे किंवा तुझ्याबरोबर पायजे हाचा निर्णय टुंडीलाच घेऊ दे. हाच हा समस्येवर उपाय आहे."

"हो, हो, मला सुद्धा ही अट मान्य आहे, टुंडीच हे ठरवेल." डोटुन आनंदाने म्हणाला. "ठीक आहे, उद्या राकाळी याच निकात लावू या." व्यापारी म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी वापलेकाल घेऊन व्यापारी पुढेपुढे चाळू लागला, त्याच्या हातात एक लखलखीत आणि साबलचक तलवार होती. वापलेकांना काही समजत नव्हते की व्यापारी काय करतो आहे, त्यांना कुठे घेऊन जातो आहे ! ते आश्चर्याची पध्दत होते.

बऱ्या अंशाने जंगलमध्ये एक निर्जन प्रदेश होता, तेथे व्यापारी थांबला, त्याने तलवार टुंडीच्या हातात दिली व म्हणाला, "बेटा, तू आता तुझा करतव्य पालन कर."

टुंडी विनयाने म्हणाला, "पण रक्षणा तरी मला, आता काय कायचे आहे?"

"जर तू आपल्या बहिलांबरोबर जायचे ठरविते असलेस तर माझ शिर कापून टाक, पण जर तूला आपल्या वुसऱ्या बहिलांबरोबर रहायचे असेल तर त्याचे शिर कापून टाक."

टुंडी थोडा वेळ तलाच निमूट उभा राहिला, तो काहीच ठरवू शकत नव्हता. त्याने दोघांना वाकून नमस्कार केला, आणि म्हणाला, "आता मला पाहील आहे की माझे कर्तव्य काय आहे! मी स्वतःच माझे शिर कापून टाकतो." असे म्हणून त्याने तलवार उचलली.

दोघांनी मोठ्या करुण स्वराने त्याला विनवून म्हटले "बेटा थांब, असे करू नकोस."

तिघांच्या डोळ्यांमध्ये अश्रू होते. त्यांनी आता या समस्येवर एक दुसरा उपाय शोधला. डोटुन व त्याची बायको ही दोघे व्यापाऱ्याचे परी राहायला आली. अशा प्रकारे टुंडीने आपल्या जन्मदात्या व पालन पोषण करून त्याला मोठा करणाऱ्या आई बहिलांबरोबर न्याय केला. दोघांना सुखी केले. आता दोघांचीही काहीच तक्रार नाही. आता त्यांच्या दोन आया व दोन बहील आहेत, ते त्यांच्यावर खूप प्रेम करतात.

